

OSMANLI DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE BİR DEVLET TEŞEBBÜSÜ OLARAK ÇİFTELER HÂRA-YI HÜMAYUNU VE TÜRK ATÇILIĞINA KATKILARI

Osman KÖKSAL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Özet

Türk kültürünün uzun devirler boyunca “atlı kültür” olarak tanımlanmasına neden olacak kadar kültürümüzle bütünleşmiş olan at, Osmanlı döneminde de imtiyazlı mevkiini uzun süre korumuştur. Osmanlı dünyasındaki üstünlüğünü büyük oranda “mirî” toprak mülkiyeti ve “tımari sipahi”lik gibi iki mühim temele dayayan atın saltanatı, XIX. Yüzyıl başlarında bu iki kurumun eş zamanlı olarak tasfiyesiyle birlikte büyük sarsıntı geçirdi. Duruma müdahale eden devlet, hem yeniden yapılandırılan ordunun at ihtiyacını karşılamak, hem at “ıslah ve teksirini” sağlamak amacıyla günün şartlarına ve dışarıdaki örneklerine uygun üretme çiftliklerini “hara-yı hümayun”lar adıyla devreye koymayı düşündü.

Çifteler Hâra-yı Hümayunu, bu teşebbüsün ilk uygulaması olarak ortaya çıktı. Sultan II. Mahmut devrinde kurulup şekillendirilen çiftlik, müteakip dönemde tedricen büyüyüp gelişti ve çok amaçlı bir işletmeye dönüştü. 1 800 000 dönüm arazi üzerine kurulu işletmede tüm büyük ve küçük baş hayvancılık ile sınırlı oranda hububat ziraatı üzerine çalışmalar sürdürülmekle birlikte at üretimi ve ıslahı sürekli birinci planda kaldı. Yerli ve yabancı muhtelif ırk hayvanlardan saf kan ve melezleme yöntemiyle yarım kan at üretimi çiftliğin önemli uğraşlarından biriydi. Sınırlı da olsa hinterlandında bulunduğu Birinci Ordunun, hattâ zaman zaman doğrudan sarayın at ihtiyacını karşıladı. Ayrıca çiftlik, “ilk” oluşu, devlet merkezi İstanbul’a yakınlığı ve benzer nedenlerle çoğunlukla bir “prestij işletmesi” konumundaydı. Gerek yurt içinde, gerekse yurt dışındaki bir takım fuar ve tanıtım faaliyetlerinde model gösteriliyordu. Çiftlik, II. Meşrutiyet sonrasında kısa bir “bocalama ve kesinti” dönemi yaşamakla birlikte Osmanlı devrinin sonuna kadar varlığını korudu.

Anahtar Kelimeler: Çifteler Çiftliği, Hâra-yı Hümayun, Osmanlı Atçılığı

THE ÇIFTELER HÂRA-YI HUMAYUN AS A STATE ENTERPRISE IN THE PROCESS OF OTTOMAN TRANSFORMATION AND ITS CONTRIBUTION TO THE TURKISH HORSEBREEDING

Osman KÖKSAL

Eskişehir Osmangazi University
The Faculty of Arts and Sciences

Horse is part of our culture to the degree that Turkish culture come to be described as “equestrian culture”. Horse maintained its privileged position for a long time in the Ottoman period as well. However, the reign of horse was shaken by the abolition of the Otoman “timar sipahi” and “miri property” systems at the begining of 19th century. As a result, the state attempted to operate stud farms called “Haray-ı Hümayun” to meet the army is horse demand and conduct horse breeding and cross breeding in accordance with the needs of the day and foreign models.

The Hâra-yı Humayun or so called Çiftlik in the town of Çifteler was the first attempt of its kind. The Çiftlik which was established in the era of Sultan Mahmut II. gradually grew, developed, and turned into a multi-purpose business. The business was established on a land of 1 800 000 acres. Horse production and breeding was prioritized constantly along with the limited work on agricultural grains, all small cattle raising, and stock farming. Halfblood horse production with thoroughbred and halfbreed methods from various domestic and foreign horse races was one of the important occupations of the Çiftlik. The Çiftlik situated in the First Army’s hinterland responded to partially the need of the First Army and from time to time the Palace. Additionally, because of being the “first” attempt of its kind, being close to the state center İstanbul, and for similar other reasons, the Çiftlik was a “prestigious business”. It was being shown as a model at both domestic and foreign exhibitions and promotional activities. Although the Çiftlik was through a short “fluctuation and interruption” period after the Second Constitutional Era, it continued to exist until the end of the Ottoman Empire.

Key words: Çifteler Çiftliği, Hâra-yı Hümayun, Ottoman Horsebreeding

1.GİRİŞ

“Ra‘yete meylederiz kâmet-i dil-cû yerine,
Tûğa bel bağlamışız zülf-i semen-bû yerine,
Severiz esb-i hünermend-i sabâ-reftarı,
Bir perî şekl-i sanem, gözleri âhû yerine.”

Gâzi Giray Han

Tarihin eski devirlerinden beri Türk insanı ile bütünleşip onun top yekün yaşantısının “atlı kültür” olarak nitelendirilmesine sebep olan at, Osmanlılar döneminde de uzun yüzyıllar bu imtiyazlı konumunu muhafaza etmiştir. Devletin çok riskli bir bölgede, kısa sürede kuruluşunu tamamlayıp bir dünya devleti konumuna yükselmesindeki askeri başarılarının altında, büyük oranda atın sürati, sihirli gücü vardı.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, devrinin doğulu batılı pek çok devlet ya da imparatorluğu gibi, ordu kadrolarını “ücretli askerlik” esasına üzerine bina etmişti. Bu anlamda Devletin -teşkilatı nerdeyse kendi kuruluşu kadar eski- askerî varlığı, insan kaynağı ve ücretlendirilişi bakımından birbirinden farklı iki büyük kitleden oluşuyordu: Bunlardan ilki, özel kanun ve kuralları dahilinde, “devşirme” esasına göre imparatorluk sınırları içerisindeki gayrimüslim ailelerden seçilip alınan çocukların yetiştirilmesiyle teşekkül eden “kapıkulu” birlikleriydi.¹ Sayısal azlıklarına karşın doğrudan saraya bağlılıklarıyla daima etkin olan bu kitlenin kapıkulu süvarileri ya da “altı bölük halkı” denilen kanadı, atlı idi. Sayıca daha büyük yekünü ve asıl vurucu gücü oluşturan diğer kitle Türk süvarilerden oluşan “tımurlu sipahiler”di. Hizmetleri karşılığında kendilerine maaş yerine “kılıç hakkı” olarak imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki mülkiyeti devlete ait (mîrî) toprakların vergi gelirlerinin bir kısmı kayd-ı hayat şartıyla terk edilen bu kesimin tamamı atlı savaşçıydı. Atlarını savaş haricinde ikamete memur oldukları tımar topraklarında bizzat yetiştirmekle yükümlü tutulan bu kitle, atçılığın devamı ve gelişimi bakımından hayati rol oynuyordu.

Öte yandan saray ile yönetici askeri sınıfın nitelikli at ihtiyacını karşılamak üzere devletin kuruluşuyla paralel biçimde “ıstabl-ı âmire” adıyla doğrudan saraya bağlı bir çiftlik teşkilâtı kurulmuştu. Zaman zaman “ıstabl-ı şehensâhî”, “ıstabl-ı hümâyun” adlarıyla da anılan teşkilâtın üst yöneticisi “mîrahûr”du. Teşkilâtın İstanbul’un çeşitli yerlerinde çayırıkları olduğu gibi Anadolu ve Rumeli’nin pek çok

¹ Kapıkulu birliklerinin pencik ve devşirme esasına göre kuruluş ve teşkilatı için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, C. I-II, Ankara 1988.

bölgelerinde şubeleri, bu şubelere bağlı “esb-keşân”, “yund oğlanları”, “taycılar” ve benzeri adlarla hizmet veren muhtelif yerli ahâlî ve cemaat grupları vardı.²

Sistemin işlerliğini koruduğu uzun yüzyıllar boyunca Eskişehir bölgesinin, ya da -devrin mülkî-idarî taksimatındaki adıyla- Sultanönü Sancağı'nın Osmanlı atçılığında hep ayrı bir yeri olmuştu. Bölgede, Sakarya ve Porsuk havzasında bulunan Akça Tepe ve Ulu Kuru Yaylağı, Kavak, İlica, Pınarbaşı, Meşe, Sofça ve Kara Kamış çayırları gibi mirîye ait muhtelif yaylak ve çayırlıklar atçılık için elverişli alanlardı.³ Bölge, İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Bursa ile birlikte Anadolu'nun değişik havzaları, Irak, Suriye ve Arap coğrafyasından saray için seçilip gelen muhtelif cins atlar için bir ıslah ve depo merkeziydi. Geniş coğrafyadan farklı yollarla buralara ulaşan hayvanlar, bir dizi gözlem ve testten sonra titizlikle ayıklanarak içlerinden has ahır için ayrılıp yetiştirilen taylar, yeterli yaş ve cüsseye ulaştıktan sonra devlet merkezine gönderilirdi. Daha XVI. Yüzyıl başlarında, bölgedeki mirî statüye tabi geniş topraklar üzerinde yerleşik reayadan bine yakın hane, “yund oğlanı” veya “taycı” olarak civardaki yüz yirmi kadar çiftlikte at yetiştirmekle görevlendirilmişti.⁴

Türk atçılığını besleyen bir yapı olarak yüzyıllarca meriyetini sürdüren Osmanlı askerî düzeni, XVIII. yüzyıl ikinci yarısından sonra eski işlerliğini kaybetti. Devrin yenilikçi hükümdarları III. Selim ve II. Mahmud'un reformları (nizam-ı cedit) çerçevesinde kapıkulu ve tımarlı sipahileri teşkilatlarının birbiri ardından tasfiyesi, Türk atçılığı açısından da önemli bir dönüm noktası oldu. Yeniden teşkil edilen ordunun at ihtiyacını karşılamak üzere günün şartlarına uygun “haralar” kurulması; sarayın ihtiyaçlarını karşılayan istabl-ı âmirenin modernizasyonu gerekiyordu. Sultan III. Selim bu yolda ilk

²Istabl-ı Amirenin uzantısı olarak faaliyet gösteren “Taycıyan” cemaatinin teşkilat ve görevleri için bkz., Halime Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı**, İstanbul 1990, s. 143-165

³BOA, 438 No'lu Tahrir Defteri'nden naklen, Halime Doğru, **XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı ve Eskişehir**, İstanbul 2005, s. 268-469

⁴Doğru'nun, 928 (1521) tarihli Tahrir Defteri (no. 112) üzerinden taptığı hesaplamalara göre bölgedeki 122 çiftlikte taycıyan sınıfına tabi yamak, mücerred ve pir olarak toplam 930 hane bulunuyordu. Krş., Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı**, s. 164-165

adımı, İstanbul civarında saraya bağlı Göksu, Kandilli, Hekimpaşa, Çavuşbaşı çiftliklerini kurdurarak attı.⁵

2.HÂRANIN KURULUŞUNA BAŞLANGIÇ OLARAK KUMARCI ÇİFTLİĞİ

Çifteler Harasının ilk nüvesini, XVIII. Yüzyıl ikinci yarısında tüm İmparatorluk topraklarında yaygın biçimde yerel yönetimlerde güç ve iktidarı ele geçiren “ayânlar”dan biri olarak, Eskişehir bölgesine hakim olan Kumarcı Abdullah’ın çiftliği oluşturmuştur. Kumarcı, aslen Erzurumlu olup burada muhtemelen kendisi de bir mütegalibe olan Zorba Salih’in oğludur. Oradaki hukuka mugayir davranışlarından ötürü Eskişehir bölgesine sürülmüş, sürülüşünü müteakip Çifteler’de Sakarya nehrinin çevrelediği bir adacık⁶ üzerinde muhkem bir malikâne yaptırarak servet ve nüfuzunu arttırmaya başlamıştır. Ardından bölge ayânlığı için bacanağı Hacıoğlu ile girdiği uzun mücadeleyi birkaç kez katline ferman çıkması pahasına büyük badirelerle sürdürüp rakibinin ölümü üzerine affedilerek bölge ileri gelenlerinin tavassutlarıyla⁷ ayânlığa yükseltildi.

⁵ Mîrahârluk da bu adın son taşıyıcısı Mîrahûr Hüseyin Bey’in 1837’de vefatıyla ıstabl-ı âmire müdüriyetine dönüşmüştür. Özet bilgi için Bkz., İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Mîrahûr”, İA, VIII/347-350, M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II/7-8

⁶ Sakarya sularıyla çevrili ada, geceleri kaldırılan bir seyyar köprü ile kıyıya bağlanıyordu. Söz konusu ada Abdullah’tan önce de Seferihisar (Sivrihisar) derebeyi Yazıcıoğlu tarafından kontrol edilen bir “tahassüngâh” konumundaydı. Yüz yıl sonra atçılık tarihi yazmak üzere incelemelerde bulunmak için bölgeye gelen Askerî Baytar Mektebi muallimlerinden Binbaşı İhsan Abidin, yerli halk arasında adaya o gün de halâ “Kumarcı adası” denildiğini ve ada üzerinde yer yer Kumarcı emlakine ait enkazın bulunduğunu aktarmaktadır. Eski bir höyük olan ve köylülerin belleğinde yaşamaya devam eden ada, Emin Ekini Köyü’nün kuzey doğusundadır. Krş., **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevviât Belgeleri (Y. MTV), 39/105**; İhsan Abidin, **Osmanlı Atları**, İstanbul 1917, s. 217; Höyüğün bugünkü görünümü için ayrıca bkz., ek fotoğraf: 1

⁷ Eskişehir sekenesinin Kumarcı’nın a’yânlığa atanması için kaleme aldıkları mahzar sureti: “İş bu râfî’ü’l-küttâb es-seyyid Abdullah mahzarında ikrâr-ı tâm ve ta’bîr-i izzü’l-merâm iderler ki bundan akdem beldemizde a’yân olan Hacı Oğlu fevt olub beldemiz bilâ a’yân ve taraf-ı devlet-i aliyye ve sâir mahalden vürûd eden tekâlif ve sâir umûr-ı beldeyi idare eder muhtarımız olmayıp kurânın bu cihetle harâb u perişân ve her birimiz perâkende olacağımız bedîhî ve iş bu hâzır-ı bi’l-meclis es-seyyid Abdullah Ağa dindâr ve müstakîmü’l-etvâr u karar ve zuafâyâ merhamet u şefkati âşikâr ve umûr-ı fukarâyı rü’yete muktedir olmasından nâşî, merkûm Abdullah Ağa’yı cümlemiz izn-i icâzetimizle umûr-ı beldeyi bir sene-i kâmile rü’yet etmek üzere üzerimize a’yân-ı muhtar ve belde-i mezbûre nâzil olan tekâlif ve masârif-i beldeyi rü’yet ve ahz u i’tâyâ vel-hâsıl cemî’

Aynı tarihlerde bir diğer kardeşi Memiş (Mehmet) Ağa da İnönü ayânlığını elde etmişti.⁸

Ayânlığı ele geçiren Abdullah Ağa, bölgedeki emlakini süratle arttırıp büyük bir çiftliğe dönüştürdü. Sakarya kıyısında değirmenleri,⁹ büyük ziraî arazisi ve kontrol altına aldığı çayırlikları üzerinde bini aşkın at (beygir), birkaç bin sığır sürüsü dolaşmaya başladı. Çevrede “Kumarcı hergelesi” olarak anılan sürüleri, yerli ırka mensup iri ve güçlü hayvanlardan oluşmakta ise de Kumarcı’nın bununla yetinmeyip dışarıdan damızlık getirterek bunların ıslahı için büyük çaba harcadığı bilinmektedir.¹⁰

XIX. Yüzyılın yenilikçi hükümdarı Sultan II. Mahmud’un saltanatının ilk devresinde merkezi otoriteyi yeniden kurmak için ayânlığa ve ayânlara karşı savaş açması, Kumarcı için de sonun başlangıcı oldu. Bunun için sultanın elinde yeterli kanıt mevcuttu: Kumarcı, davet edildiği halde süregelen Osmanlı-Rus Savaşına katılmadığı gibi, bölgeden geçen orduya iâşe vermemişti. “Fermanlı” ilan edilerek üzerine Hüdâvendigâr Sancağı Mutasarrıfı el-Hâc Mustafa Paşa kumandasında kuvvet sevk edildi. Epeyce kanlı ve çetin bir mücadeleden sonra malikânesi kuşatılıp ateşe verildi,¹¹ kendisi de ele geçirilerek altmış yaşlarında olduğu halde idam edildi (1813).¹²

umûrumuzu rü’yet ve her birerlerimize vekil ve nâib nasb u tayîn eylediğimizden mûmâ ileyh Abdullah Ağa hazretleri her a’yân ve vekâleti kabûl birle gerek nefsi-i şehir ve kurânın vukû’-ı yâfte vel-hâsıl mütevakıf olduğu umûrun küllîsini rü’yete ta’ahhüd ve iltizam birle mâ hüve’l-vâkî’ bi’t-taleb ketb olundu.” İhsan Abidin, s. 215, dipnot. 2

⁸Kumarcının kardeşi Memiş Ağa’nın İnönü a’yânlığını ele geçirmesine bakılırsa bölgeye yalnız gelmemiş ve ya yerleştikten sonra diğer aile üyelerini de çekmişti. Kendisi de Çiftelerdeki malikânesinde dört karısı, iki oğlu ile birlikte hüküm sürüyordu. Ailenin Eskişehir’deki ayânlık serüveni ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

⁹ Bu değirmenlerden ikisini Azize ve Şerife isimli iki karısına “hatm-i şerif” hediyesi olarak vermişti. 1915’lerde bölgeyi ziyaret eden İhsan Abidin, Kumarcı’nın torunlarından “Karabey” lakaplı Celebcizâde Ahmet Bey’i bu değirmenlerden birinin vârisi olarak bulmuştur. s.216

¹⁰ İhsan Abidin, s. 216

¹¹İhsan Abidin’in aktardıklarına bakılırsa muharebe epeyce çetin geçmiş, üzerine gelen devlet kuvvetlerine direnen Kumarcı’nın ada üzerindeki kulesi önce topa tutulup, ardından yağlı paçavralar atılarak ateşe verilmiştir. Nitekim olaydan uzun seneler sonra çiftlik müdürlerinden Baytar Vahid Paşa’nın ada üzerinde yaptırdığı kazı sırasında muhtelif top mermileri elde edilmiştir.

“Ehl-i örfe” öteden beri yapılan uygulama gereğince cezanın bir mütemmimi olarak Kumarıcı'nın büyük hırs ve emekle kurduğu çiftliği müsadere¹³ edilip mîrîye kaydedildi. Bir süre III. Selim'in eşlerinden Zîbifer Kadın'a temlik edildiği anlaşılan çiftlik, onun ölümüyle¹⁴ Kumarıcı mâlikânesiyle birlikte hâraya dönüştürülerek üzerinde Çifteler Hâra-yı Hümayûnu tesis edildi.

3. ÇİFTELER HÂRASININ KURULUŞU VE KISA TARİHÇESİ

Kumarıcı çiftliğinin devlet adına el konulduktan hemen sonra 1815 yılında hâraya dönüştürüldüğü ileri sürülmekteyse de bir süre yerel görevliler marifetiyle dolaylı olarak idare edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kumarıcının idamının ardından çiftliğin idaresi ser kâtib Miralay Mustafa

¹²Kumarıcı'nın ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak Cevdet Paşa, “Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı olan el-Hâc Mustafa Paşa ol esnâda bakıyyetü's-süfeha olan Kumarıcı nâm ser-eşkiyâ ile ledi'l-mukâtele galib gelerek merkûmu idam eylemiştir” demektedir. **Tarih-i Cevdet**, C. X (İstanbul 1309), s. 146. İhsan Abidin, Kumarıcı'nın idamını iki sene daha sonra 1815 (1231) yılında göstermektedir.

¹³ Müsadere, Osmanlı hukukunda özellikle bir şekilde görevi suistimâl etmiş “ehl-i örf” denilen idarî görevliler açısından sık baş vurulan bir cezaydı. Genelde suçluya verilen asıl cezanın tamamlayıcısı olarak mallarına devlet (hazinesi)adına el konulurdu.

¹⁴Çiftliği vakıf statüsüne dönüştüren II. Mahmud'un 24 safer 1240 (18 Ekim 1824) tarihli ferman örneği, çiftliğin mîriye alındıktan sonra III. Selim'in eşlerinden Zîbifer Kadın'a temlik edildiğini göstermektedir: “Müteveffâ Abdi Paşa'nın mahlûlünden bundan akdem bâ mülknâme-i hümayûn merhûme İkinci Zîbifer kadına ber-vechi mülkiyet ihsan olunup badehû kadın-ı müşârünileyhânın mahlûlünden dahi hasbel-veled taraf-ı eşref-i mülûkaneye ait ve râci olup darphâne-i âmirede evkaf-ı hümayûn hazinesi tarafından zapt ve idare olunmakta olunan Kütahya civarında kâin Parmakviran ve Karahisar-ı Sahip sancağı Barçın kazasında vâki Çifteler ve Eskişehir kazasında kâin Gökçekısık nâm-ı diğer Karagöz ve Hamit sancağında vâki Göndereli demekle müteâref dört kıta çiftlikâtın bu defa vakf-ı celîl-i mülûkâneye tashîh ü ilhâkı hususunda irâde-i kerâmet-ifâde-i şahâne olunarak hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şahâne şeref-bahş-ı sudûr etmekle...” (964 numaralı defterin 219'uncu sayfasında kayıtlı fermanın Vakıflar Umum Müdürlüğü, Vakıf Kayıtları Müdürlüğü'nün 235 sayılı kayıt örneğinden). Sultan Selim'in ikinci kadını olan Zîbifer'e Kütahya civarında bir takım çiftlikleri temlik ettiği bilinmektedir. Eğer burası da onun tarafından verilmişse Kumarıcı emlakine Mahmut'tan önce el konulduğunu düşünmek gerekir. Zîbifer Kadın 1816 (1232) yılında çocuk bırakmadan ölmüş ve çiftlik mahlûl (boş) kalmıştır. III. Selim'in ikinci kadını Zîbifer için bkz., M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara 1992, s.117-118

Bey'e¹⁵ verilmiş, fakat 1832 yılına kadar fiilî yönetimi kâhyalar elinde kalmıştır. Bunlar arasında Bekir Kahya gibi çevrede adını duyuranlar vardır. Haranın merkezden atanan müdürlerce yönetimine ancak bu son tarihte başlanabilmiştir.¹⁶

Tarihi gelişmeler de bunu doğrulamaktadır. Çünkü, Sultan II. Mahmut, yüzyıllarca devletin askeri varlığını oluşturmakla birlikte artık tamamen savaş disiplini ve yeteneğini kaybetmiş iki köklü askeri teşkilatı olan Yeniçeri Ocağı ve Tımar düzenini tasfiye edip yeni bir ordu kurma işini ancak saltanatının ikinci yarısında başarabilmiştir. Bu gelişmenin ardından yeni ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere artık işlevini çoktan kaybetmiş hayvan ocakları sistemi¹⁷ yerine haraların tesisine başlanmış, ilk teşebbüs olarak Çifteler Harası kurulmuştur.¹⁸ Tanzimat'la birlikte tedricen uygulamaya konulan yeni askeri yapılanmayı müteakip devletin Asya yakasında kurulan ordularının at ihtiyacını karşılamak ve kendi bölgelerinde hayvan ıslahı ve hayvancılığın gelişimine katkıda bulunmak üzere Doğu vilayetleri için Malatya'da Sultan Suyu, Irak bölgesi için Bağdat'ta Vezîriye, Adana havalisi için Çukurova Çiftliği hâraları tesis edilmiştir.¹⁹

Öte yandan Sultan II. Mahmut, 1824 yılında o zaman henüz Afyon (Karahisar-ı Sahip) sancağı Barçın kazasına bağlı Çifteler Çiftliği ile

¹⁵ Adı geçen Mustafa Bey, süvari reisi Osman Paşa'nın babasıdır. Bilâhere kendisi de paşalığa terfi etmiştir.

¹⁶ İhsan Abidin, Çifteler Harasının, Kumarcının idamından hemen sonra 1815 (1231) yılında kurulduğunu bildirmekte ise de 1832 (1248) yılına kadar kâhyalarca yönetildiğini kendisi de itiraf etmektedir. Dolayısıyla bu tarihe kadar çiftliğin istikbali ile ilgili henüz net bir karar verilmemiş, belirsizlik giderilinceye kadar yediemin vasıtasıyla idaresi yeğlenmiştir.

¹⁷ Osmanlı Devletinde saray ve devlet bürokrasinin at ihtiyacını karşılamak üzere erken tarihlerde "İstabl-ı Amire" teşkilatı kurulmuştu. İstabl Arapça ahır demektir. Teşkilâtın üst yöneticisi Mîrâhur (Emîr-i âhur)'du. Merkezi İstanbul'da bulunan teşkilatın Rumeli ve Anadolu'da Edirne, Filibe, Dimetoka, Selanik ve Eskişehir gibi on dokuz muhtelif noktada geniş mirî topraklar üzerinde şubeleri bulunuyordu.

¹⁸ İ. Abidin, s. 25

¹⁹ Çifteler Çiftliği, Birinci (Dersaadet) Ordu için tay yetiştirecekti. Ardından, devletin Anadolu yakasındaki askeri varlığının ihtiyaçlarını karşılamak üzere İkinci Ordu için Çukurova, Üçüncü Ordu için Sultan Suyu, Dördüncü (Irak) Ordu için de Bağdat'ta Veziriye Çiftliği hâraları kurulmuştur.

Eskişehir kazası Gökçekısık (Karagöz) çiftliklerini diğer iki çiftlikle²⁰ birlikte bir fermanla vakfa dönüştürmüştür. Bunun çiftlik bakımından anlamı ve önemi; çiftlik arazisinde yerleşik bulunan köylülerin tasarruf ettikleri topraklar için ödemekle yükümlü oldukları öşür, ağnam, resm-i zemin benzeri vergilerini “sene be sene” düzenli olarak “sahib-i arz” yerine çiftlik idaresine ödeme mükellefiyeti idi.²¹ Böylece çiftlik, yerinden bazı vergi gelirleriyle desteklenmiş oluyor, döner sermayesi güçlendiriliyordu.²²

Çifteler Hârası, Kumarcı emlâki üzerinde kurulduktan sonra tedricen büyüyüp gelişmiş, yeni arazi ve ebniye ilavesiyle güçlü bir işletmeye dönüşmüştür. İşletme yönetimine baytar (veteriner) veya süvari sınıfından müdürlerin atanması, hayvan yetiştirilmesi ve ıslahının hep ön planda tutulduğunu göstermektedir. 1863 yılında haranın muhtelif görevlerde kırk kadrolu çalışanı bulunmaktaydı.²³

Saltanatının başlarında, halk arasında “93 Harbi” adıyla bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı²⁴ sonunda tarihinin en büyük yenilgisiyle

²⁰ Bunlardan biri Kütahya’da Parmakviran çiftliği, diğeri Hamit sancağında Göndereli çiftliği idi.

²¹ “... ve Karahisar-ı Sahip sancağında Barçın kazasında Çifteler çiftliği demekle maruf bir kıta çiftlik ve Eskişehir kazasında kâin Gökçekısık nâm-ı diğer Karagöz çiftliği demekle maruf bir kıta çiftlik zikr olunan dört kıta çiftlikleri bil-cümle arazi ve mer’a ve çayır ve tarla yerleriyle vakf-ı celil-i mülukâneye tashih ve ilhakı husûsuna irade-i aliyye-i şahâne şeref-rîz-i sudûr etmekten nâşi.... Sadır olan fermân-ı celilül-kadir ve mûmâ-ileyhimin takrîr ve arz u telhisi müceblerince çiftlikât-ı mezbûrelerin sene be sene öşür ve rûsûmunu sahib-i arza vermek üzere defterhane-i âmirede olan kayıtları mahallerini vakf-ı şerif-i hümayûna icmâl-i hakânîsin veresin deyu bu hakîre hitaben vârid olan emr-i âlî mucebince tashîh olundu. Fî 24 S. 1240 (18 Ekim 1824)” 964 numaralı tahrir defteri, s. 219’dan Vakıflar Umum Müdürlüğü, Vakıf Kayıtları Müdürlüğü’nün 24/3/1954 tarih ve 235 sayılı transkribe kayıt örneği, s.2

²² Bugün halâ söz konusu vakfa ait toprakları kullanan köylerin bir listesi Ek:5’tedir.

²³ Dağılımı şöyledir: 1 müdür (albay), 1 çiftlik katibi, 1 çiftlik kethüdası, 9 rençber (tarla işçisi), 1 mandıra kethüdası, 8 mandıra işçisi, 1 hayvan bakıcısı, 7 hububat sorumlusu, 5 inek-manda çobanı, 3 buğday ambar sorumlusu, 1 kuloğlu ve 2 müstahdem. Liste eksik gözükmektedir. Krş., Atilla Yazıcı, XIX. Yüzyılda Eskişehir’in Ekonomik Durumu, **Anadolu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 1997, s.53

²⁴ 1877 yılı yazında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı,o gün kullanılan takvimlerden Rumî takvime göre 1293 yılında gerçekleştiğinden halk hafızasına “93 Harbi” olarak yerleşmiştir. 1293 tarihini, yine o gün sık kullanılan bir başka takvim olan Hicrî takvime

sarsılan devletini yeniden toparlayabilmek için yoğun bir mesai harcayan II. Abdülhamit, giriştiği çok yönlü faaliyetler çerçevesinde “çiftlikât meselesi”ne önem verdi. Savaş sırasında cephelerdeki asker ve hayvan yetersizliği acı biçimde görülmüştü. Bu çerçevede yapılan işlerden birisi olarak devlete ait işletmeler “Hara-yı Hümâyunlar Nezareti” adlı müstakil bir yönetime bağlandı. Çifteler Çiftliği de bu çerçevede Çifteler Hara-yı Hümâyunu olarak yeniden yapılandırıldı (1886).²⁵ Bu süreçte haranın Çiftelerle birlikte Mahmudiye, Hamidiye, Aziziye (Esenbel), Tatar Höyük (Ertuğrul), Mandıra, Eminekini, Ağidere, İhsaniye mevkiilerinde şubeleri kuruldu. Ayrıca Kütahya’da da bir şubesi (kışlak) bulunuyordu.²⁶

Öte yandan başlangıçta Çifteler olan haranın yönetim merkezi, Hâra-yı Hümâyunlar Nazırı Muzaffer Paşa’nın gayretleriyle hem çiftlik arazisinin ortasında olması, hem Eskişehir-İstanbul yol güzergahına yakınlığı ve sair nedenlerle Mahmudiye’ye kaydırılmış ve lağvına kadar buradan yönetilmiştir.²⁷ Mahmudiye’de inşa edilen iki katlı kargir merkez idare binası, daha sonra eklenen koğuşlar, atelye binası, cami, hamam, hastane binası ve benzer unsurlarla kısa sürede büyükçe bir komplekse dönüşmüştür.²⁸ Bazı çalışmalarda idare merkezinin II. Mahmut döneminde 1830 yılı civarında Mahmudiye’ye taşındığı ileri

ait bir yıl kabul etme yanılıgına düşülmemesi gerekir. Krş. H. Hikmet Süer (Em. General), **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Ankara 1993

²⁵ Çiftliği teftiş eden Hâra-yı Hümâyun Nâzırı Muzaffer Paşa, teftiş sonucu hazırladığı 4 Ağustos 1889 (7 Zilhicce 1306) tarihli raporunda haranın 1304 senesi ibtidâsında (Ekim 1886) “vaz’ u te’sis” olunduğunu belirterek muhtemelen bu değişikliği vurgulamaktadır. Krş., **BOA, Y. MTV, 93/105**; aynı şekilde **BOA, Y. MTV, 67/110**

²⁶ **BOA, Y. MTV, 34/68**. Bunlardan İhsaniye şubesi yirmi çift kısrak veya kırk çift öküz istiaibına müsait ahır, zabıt odası ve koğuş ve ambardan oluşan küçük bir kışla olarak 1889 (1306) yılında yapıldı. İ. Abidin, hâranın 28 farklı noktada ebniyesi bulunduğunu bildirmektedir. s. 75

²⁷ Hâra Merkez idaresinin Mahmudiye’ye nakli 1885 yılından sonra olmalıdır. Muzaffer Paşa’nın 28 Temmuz 1304 (5 Ağustos 1888) tarihli yazısı ekindeki inşa olunacak yeni ebniye listesinde “müdür” dairesi de yer almaktadır. Çiftlikle ilgili bir başka notta “1304 (1886) senesi ibtidâsında vaz’ u tesis olunduğu” yazılıdır. Krş., **BOA, Y. MTV, 34/68**; **BOA, Y. MTV, 67/110**; ayrıca İ. Abidin, s. 219

²⁸ Mahmudiye’deki merkez idare binası ile bazı şubelerin yarı yıkılmış durumdaki bina forğrafları için bkz., ek:2-6 fotoğraflar. Çiftlik arazisindeki muhtelif şubelere ait muhtelif yapıların tespiti ve fotoğraflanmasında desteğini esirgemeyen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mahmudiye Meslek Yüksek Okulu Müdürü sayın Yard. Doç. Dr Hakan Çalışkan’a şükran borçluyum.

sürülmekteyse de henüz erkendir. Bu durumda, işletmenin Çifteler Hârası olarak adlandırılmaması gerekirdi.²⁹

Hâranın mezru tarla, çayır ve mera olarak tasarrufu altındaki arazi toplamı 1 800 000 dönüme ulaşıyordu.³⁰ Yapımına 1889 yılında başlanan İzmit-Eskişehir-Ankara demiryolu hattının Kasım 1892’de tamamlanması, Alpu istasyonuna yakın olan çiftliğin ulaşımında büyük kolaylık sağladı. Bundan sonra üretilen taylor, trenle doğrudan İstanbul’a kolaylıkla sevk ediliyordu. Aynı yıl çiftlik merkezine telgraf hattı çekilerek Dersaadet telgraf hattına bağlanıp iletişim kabiliyeti artırıldı.³¹ Karayolu çalışmaları ise sonraki yüzyıla sarktı. 1907–1908 yılı içerisinde Bozüyük-Çifteler arasında 107 km karayolu yapıldı.³²

Bununla birlikte İkinci Meşrutiyet sonrasındaki yeni yapılanma süreci haranın sonunu getirdi. Meşrutiyetle birlikte haraların lağvedilerek emlakının Maliye Nezareti’ne devri gündeme geldi. Bu talihsiz kararda, haraların masrafından kurtulmak ve buralardaki emlak ve hayvanatı satarak gelir elde etmeyi uman Meşrutiyet hükümetinin Maliye Nazırı Cavit Bey’in ısrarları da rol oynuyordu. Hükümete göre söz konusu işletmeler, hem orduların hayvan ihtiyacını karşılama, hem de hayvan ıslahı konusunda umulan yararı sağlayamamış, beklentileri karşılayamamıştı. Hâraların hamisi olması gereken Zıraat Nezareti ise “aygır depoları” oluşturmayı yeğledi.³³ Gerekli tesisat ve teknik donanım için yeterli ödenek alamayan haranın bir de konjonktürel nedenlerle

²⁹ Örneğin bkz., Kudret Emiroğlu – Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, İstanbul 2003, s. 162

³⁰ Muzaffer Paşa, layihasında haraya ait toprakları 2 800 000 dönüm göstermekteyse de bir yanlışlık olmalıdır. **BOA, Y. MTV, 93/105** Çünkü bir başka Muzaffer Paşa’nın hara ile ilgili 1 Muharrem 1310 (28 Temmuz 1892) tarihli bir başka hülasasında hara arazisi 1 650 000 dönüm olarak kaydedilmiştir. **BOA, Y. MTV, 67/110**

³¹ Çiftlikteki telgraf hattının işletilmesi ve oradaki yerli hizmetlilere öğretilmesi için İkinci Ordu Telgraf Bölüğünden çavuş veya onbaşı rütbesinde bir nefer görevlendirilmesine dair Serasker Rıza Paşa’nın İkinci Ordu Kumandanlığına 9 Receb 1309 (8 Şubat 1892) tarihli yazısı, **BOA, Y. MTV, 59/19**. Söz konusu telgraf hattının Seyyidgazi Kasabası ile Aziziye (Emirdağ) ve Hanbarçın (Bayat) nahiyesine uzatılması için adı geçen yerleşim birimlerinin temsilcilerince gönderilen mahzarlar için bkz., **BOA, Y. MTV, 71/92; Y. MTV, 70/29**

³² Bozüyük istikametinden başlayan yedi metre genişliğindeki bu yolun ancak 64 km’si sose idi. Bkz, **Hüdâvendigâr Vilayeti Salmâmesi**, sene: 1325 (Bursa), s. 284–285

³³ İ. Abdin, o sırada Zıraat Nezaretinde “Arabistan, Türkiye’nin bî-pâyân ve son derece zengin bir harasıdır. Oradan istenildiği kadar fahıllar tedarik edilebilir. Binâen aleyh harâ teşkilâtı külfet ve mesârifini ihtiyara lüzum yoktur kanaati mevcut idi.”demektedir. s. 89

sahipsizliğe itilmesi çöküntüyü arttırdı. 1910 yılında Çifteler Hârası'nın kapatılması kararlaştırıldı.³⁴ Dahiliye Nezareti, Sadarete gönderdiği bir arıza ile atıl durumdaki çiftlik arazisinin köylülere satılmasını önerdiyse de sonuç çıkmadı. Ertesi yıl Vilayet Umum Meclisi, çiftlik arazisinin bir kısmının arazi üzerinde yerleşik bulunan 28 köy ahalisine dağıtılmasını, bir kısmının yeni göçmenlerin iskânına ayrılarak Çifteler'in bir nahiye ya da kaza seviyesine yükseltilmesini uygun buldu.³⁵ Ancak bunu kabul etmeyen Maliye Nezareti, çiftliğin üzerindeki hayvan ve araç gereçle birlikte orduya devrini istedi. Uyuşmazlık Şura-yı Devlet'e intikal ettiyse de Vilayet Meclisi aleyhine sonuçlandı.³⁶

Haraların geleceği ile ilgili belirsizlik sürerken Harbiye Nezareti, orduların günden güne artan hayvan ihtiyacını karşılayabilmek ve doğrudan dışarıdan alım yapabilmek için 1911 yılında kendi bünyesinde Remont Müfettişliği ve buna bağlı remont depolarından ibaret yeni bir teşkilatlanmaya yöneldi.³⁷ Remont teşkilatının yerleşmesinde özellikle Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın rolü büyüktü. Ziraat Vekaleti ise Edirne, Bursa, Ankara, Konya, Sivas, Erzurum, Halep vilayetlerinde muhtelif noktalarda aygır depoları oluşturmuştu. Pek verimli olmayan ve şubelerindeki aygır toplamı 90'ı geçmeyen bu müessese, kabul edilen "Vilayet-i Kanun-ı Cedit" ile vilayetlere devredildi. Eli boş kalan Ziraat Vekaleti, haraları yeniden kurabilmek için faaliyete geçti. Sonuçta, tasarladığı dört veya altı haradan ancak birisini, Harbiye Nezaretine devredilen Çifteler Çiftliğinde Remontun kullanmadığı arazi üzerinde "Aziziye Hara ve Aygır Deposu" olarak yeniden açabildi.

Mahmudiye, Hamidiye, Ertuğrul ve Mandıra emlakinden oluşan Çifteler Tay Remont Deposu, yine Harbiye Nezareti'ne bağlı kaldı. Böylece 1914 yılında ikiye bölünen eski haranın Çifteler ve İhsaniye şubesindeki

³⁴ Çukurova Harasının başına daha kötüsü geldi. 1912 yılında bir Fransız şirketine 75 yıllığına kiralandı.

³⁵ Meclis yirmi yıl kadar önce çiftlikle ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlayan Muzaffer Paşa'nın önerdiği şekilde bir Amelî Baytar Mektebinin açılmasını da önermişti.

³⁶ Vilayet Umum Meclisi, nezaretin yazısına şiddetle itiraz etmiş, bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa 15 Mayıs 1912'de Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda "hakimiyet-i milliye esasına müstenid mecalisten biri" olan Umum Meclisin kararının dikkate alınmasını istemişti. **BOA, İrade-i dahiliye, Dos. 2, Gömlek 18/5**

³⁷ "Remont" sözcüğü bir askeri terim olarak Osmanlı literatürüne bu tarihten epeyce önce Remont Süvari Alayları ile girmişti. Örneğin bkz., Çifteler Hara-yı Hümayunu müdürü ve Süvari Remont Alayı miralay Vahid Bey'in Kütahya Mutasarrıflığına 27 Rebûlûahir 1307 (21 aralık 1889) tarihli yazısı ; **BOA, A MKT, MHM, 500/40**

tesisler ise bakımsızlıktan harâb oldu. Çiftlik en kötü günlerini Eskişehir'deki Yunan işgali sırasında yaşadı.

4. HÂRANIN İDARESİ

Belirleyebildiğimiz kadarıyla Çifteler Harasının lağvedildiği II. Meşrutiyet sonrasına kadar müdürlüğünü üstlenen görevlilerin adları ve görev süreleri kronolojik olarak şöyledir:

- Topçu Binbaşı Emrullah Bey (1834?)³⁸
- Baytar Kolağası Mustafa Bey (1852)
- Süvari Miralay Tokatlı Ahmet Bey (1857?)³⁹
- Miralay Ömer Bey (1863-1865)
- Baytar Ahmed Paşa (1865-1867)⁴⁰
- Baytar Osman Paşa (1867-1871)
- Binbaşı Laz Ahmed Bey (1871-1874)⁴¹
- Alay Emni Ahmed Efendi (1874-1875)
- Baytar Binbaşı Hacı Fehmi Bey (1875-1881)
- Süvari Kaymakamı Hazma Bey (1881-1884)
- Baytar Miralay Vahid Bey (1884-1890)
- Piyade Kaymakamı Hurşid Bey (1891-1898)⁴²
- Baytar Miralay İbrahim Bey (1898-1901)⁴³
- Baytar Kaymakamı Ali Bey (1900-1902)⁴⁴
- Baytar Miralay Mustafa Bey (1902-1906)⁴⁵

³⁸Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, İstanbul 2003, s. 162

³⁹ İ. Abidin'in bildirdiğine göre Miralay Ahmet Bey, Kırım Harbi sonrası Sivastopol'dan dönerken beraberindeki süvari birliğinden bir bölüğü Kütahya, bir bölüğü Çifteler'e yerleştirmiş, daha sonra izin alarak buraya ikinci bir süvari bölüğü kaydırmıştır. Ardından kendisi de hara müdürlüğüne atanmıştır. Bu iki bölük 1867 yılına kadar Çifteler hârasında konuşlanmayı sürdürmüştür.

⁴⁰ Daha sonra İstabl-ı Amire müdürlüğü yapmıştır

⁴¹ Daha sonra usul gereğince süvari sınıfına geçip paşalığa yükselmiştir. Çiftlik müdürlüğü sırasında düşüp çenesini kırdığından "Çenesi Kırık Ahmed Paşa" lakabıyla ünlenmiş; "Hıfzısıhha-i Baytariye" adlı bir kitap neşretmiştir.

⁴² Daha sonra Trablusgarp'da Mirliva olmuştur.

⁴³ En güçlü baytar tabiplerden biri olup "İcmâl-i Baytara" adlı eserin müellifidir. Kendisi Eyüp Fes Fabrikası ve İzmit Çuka Fabrikası müdürlüklerinde de bulunmuştur.

⁴⁴ Karesi Vilayeti Baytar Müfettişliği yapmıştır.

⁴⁵ İhsan Abidin, s. 217-218

Adı geçen yöneticilerden özellikle Miralay Vahid Bey'in müdürlüğü devresinde, harada ciddî altyapı, imar ve ıslah çalışması yapıldığı görülmektedir. İşinin erbabı gayretli ve müdebbir bir yönetici olan Vahid Bey, Çiftlik arazisinin daha opsiyonel ve verimli kullanılabilmesi için Tatar Höyük ve İhsaniye⁴⁶ şubelerinin inşasını gerçekleştirmiş, Aziziye şubesini yeni tay ağlarıyla genişletmiş, Mahmudiye merkezini güçlendirerek burada bir ziraat aletleri fabrikası (imalâthâne) açtırmıştır. Onun arazi ıslahı ve yeni tarım teknolojilerini haraya taşıma yolundaki gayretleri daha önemlidir. Seydi Suyu güzergahındaki Mahmudiye çayırılığını ıslah ve sulama imkanını arttırmak için ilk defa büyük arklar açtıran odur.⁴⁷ Yine Pancar makinesi, buhar makinesi (çift sürme makinesi), kuluçka makineleri gibi yeni ekipmanları çiftliğe kazandırmış, ya da kazandırmak için çalışmıştır.⁴⁸

Çiftlik yöneticileri, aynı zamanda arazi üzerinde yerleşik köylülerin devletle olan idari, askeri bir takım işlerinde de yerel mülki merci konumundaydılar. İlerleyen süreçte köy ve köylü nüfusun artması nedeniyle firari ve bakaya konumundaki yükümlülerin takibi gibi gündelik işlerin görülmesinin güçleştiği ileri sürülerek Çifteler çiftliğinde meskun köylerin birleştirilerek "muntazam bir nahiye haline ifrağı" istenmiştir. Konu, Serasker Rıza Paşa tarafından Eylül 1894'de bir yazı ile Dahiliye Nezareti'ne duyurulmuş,⁴⁹ Hüdâvendigâr Vilayeti Valiliğinin görüşünü alan Nezaret, ertesi yıl nahiye kurulması yolundaki teklifi Sadarete bildirmiştir.⁵⁰ Ancak bu talep bir türlü gerçekleşmemiştir.

5. HÂRANIN ARAZİSİ

Hâra arazisi bu günkü Çifteler İlçesi ve Mahmudiye'nin tamamı ile Alpu ilçesi arazisinin bir kısmından oluşur. Çifteler Şubesinin Eskişehir'e uzaklığı 60, Mahmudiye 40 km'dir. Çiftliğe bağlı Aziziye Şubesinin

⁴⁶ Tatar Höyük halk arasında daha çok Taşlı Höyük olarak isimlendirilen bugünkü Mesudiye, İhsaniye ise Ilıca başı köyüdür. Ilıca başı'ndaki ahırdan bugün hiçbir iz kalmamakla birlikte 1940'lı yıllarda harabesinin mevcut olduğu ve "İhsaniye Kışlağı" olarak adlandırıldığı eski kuşak köylülerce ifade edilmektedir.

⁴⁷ Söz konusu su arkları, yerli ahali arasında sonraları da "Vahid Bey Arki" olarak yâdedilmiştir.

⁴⁸ Alınacak bir adet pancar makinesi ve buhar makinesiyle ilgili hâra-yı Hümayun Nazırı Muzaffer Paşa'nın 19 Cumadilulâ 1308 (30 Ocak 1891) Tarihli yazıları, **BOA, Y. MTV, 47/75; 47/156**

⁴⁹ Serasker Rıza Paşa'nın konuyla ilgili Dahiliye Nezaretine 20 Ağustos 1310 (1 Eylül 1894) tarihli yazısı, **BOA, DH MKT, 281/744**

⁵⁰ Dahiliye Nezaretinin Hüdavendigâr Vilayet-i celilesine 30 Ağustos 14310 ve 22 Kanunisani 1310 (3 Şubat 1895) tarihli yazıları, **BOA, DH MKT, 281/44**; Dahiliye Nezaretinin Sadaret makamına 30 Temmuz 1311 (11 Ağustos 1895) tarihli yazısı, **BOA, DH MKT, 281/44**

Eskişehir-Ankara demiryolu hattı üzerindeki Alpu istasyonuna uzaklığı sadece 9-10 km'dir. Çiftliğin güneyi, kuruluşu sırasında bağlı olduğu Barçın (Emirdağ), doğusu Sivrihisar ve Mihalıççık, batısı Seyitgazi, kuzeyi Alpu'nun çiftlik harici topraklarıyla çevrilidir. Seyitgazi doğusunda kalan Gökçekısık (Karagöz) Çiftliği ise son dönemlere kadar Hasırca Çiftliği (Aygır Deposu) adıyla müstakil bir işletme olarak varlığını sürdürmüştür.

Hâra'ya tahsis edilen toplam arazi miktarı 1 800 000 dönüm civarındadır. Hassa Hâra-yı Hümayûn Nazırı Muzaffer Paşa, çiftlik hakkında 1889 yılında hazırlayıp padişaha sunduğu ayrıntılı raporda çiftlik arazisini 2 800 000 dönüm göstermekteyse de ya bir mübalağa veya yanlış aktarma olmalıdır.⁵¹ Mevcut arazinin 16 500 dönümü ekilir (mezru) tarla, 22 000 dönümü çayır olup geri kalanı mera olarak yararlanılan halî (boş) arazi idi. Halbuki deniz seviyesinden yüksekliği 900-1000 metre arasında değişen arazinin en azından 1 000 000 dönümü zıraata elverişlidir. Bu nedenle istikbale yönelik daha fazla araziye tarıma açmak için izlenen iki önemli politikadan biri makineli tarıma geçmek, ikincisi ise çiftlik arazisi üzerine yeni köylü nüfus yerleştirerek bunların iş gücünden yararlanmak olmuştur. İlerleyen süreçte Anadolu üzerinde sürekli artan yoğun geriye göç baskısıyla ikincisinin daha güçlü biçimde gerçekleştiği görülecektir.

Arazi içerisinde cereyan eden dört akarsudan en büyüğü, halk arasında "Sakarbaşı" denilen Sakarya Nehri kaynağıdır. Yine buraya kavuşan iki akarsudan Seydi Suyu Mahmudiye arazisini, Sarı Su Aziziye Çiftliği arazisini sular. Adı geçen akarsuların çevresi kalitesi yüksek olmayan çayırılık alanlarla kaplıdır. Ancak özellikle son iki suyun yaz aylarında kurumasıyla oluşan koku ve bataklıklarda üreyen sinekler çiftliğin havasını ağırlaştırmakta, hayvanları rahatsız etmektedir.

Arazinin en büyük dezavantajlarından birisi iklim yapısıdır. Çiftlik arazisi üzerinde tam bir karasal iklim hakimdir. Yazın sıcaklık +35, kışın ise -25 dereceye kadar değişebilir. Yine gece gündüz arasında ısı farkı da yüksektir. Kışın sert esen hakim rüzgarlar hiçbir engelle karşılaşmadan tüm ovayı tesiri altına alır. Yağış genellikle yetersiz olup yıllık yağış miktarı 400 mm civarındadır. Arazi su boylarındaki söğüt-kavak ağaçları hariç tutulursa orman örtüsünden mahrum olup tamamen çıplaktır. En yakın orman örtüsü 15 km uzaklıktadır. Araziye hakim karasal iklim,

⁵¹ BOA, Y. MTV, 39/105; Söz konusu arazi toplamına Kütahya kışlasına ait toprakların dahil olup olmadığını bilmiyoruz. Olsa bile şubenin bu kadar araziye sahip olması düşünülemez. Nitekim, Paşa'nın 1892 tarihli bir başka bilgi hülasasında Çifteler Çiftliği arazisi 1 650 000 dönüm gösterilmektedir. BOA, Y. MTV, 67/110. İ. Abidin ise haranın tasarrufunda bulunan arazi miktarını 2 000 000 dönüm göstermektedir. s. 222

gerek ziraat, gerekse hayvancılıkta verimi düşüren önemli etkenlerdendir.⁵² Örneğin haralarda senelik tay doğumu ortalama %60-70 olması gerekirken, Çifteler harasında 1889 (1306) yılında bu oran henüz %25'e çıkabilmiştir. 1886 yılında baş gösteren kuraklık, mevcut koyun miktarının yarısını; ertesi yıl baş gösteren salgın hastalık bütün tedbirlere rağmen pek çok sığır ve keçiyi telef etmiştir.⁵³

6. HÂRANIN ÜRETİM KAPASİTESİ

6.1. Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Ve Islahı

Hâra, en dar anlamıyla ordunun at ihtiyacını karşılamak ve at ırkını geliştirmek, eski deyimıyla söylersek “hayvan ıslah ve teksîri” için kurulmuş bir müesseseydi. Üretim ve ıslah faaliyet ise birisi daha çok iktisadi, diğeri fennî bir birinden oldukça bağımsız ve farklı iki alan olduğundan işletmenin işini zorlaştırıyordu. Bunun ötesinde çiftlik sadece at yetiştiriciliği veya ıslahıyla da uğraşmıyor değildi. Muhtelif cins büyük ve küçükbaş, hatta kanatlı (tuyûr) hayvan portföyüne (varlığına) sahipti. Bu dağınıklık haradaki verimliliği, özellikle ıslahla ilgili beklentileri olumsuz etkilemekteydi.

Hâranın yıl be yıl kronolojik hayvan dökümünü gösterir kayıtlara henüz ulaşabilmiş değiliz. 1863 yılında at cinsinden 1416, sığır cinsinden 1106 olmak üzere toplam 2 522 büyük baş hayvan bulunmaktadır.⁵⁴ 1889 yılında çiftliğe bağlı dokuz şubedeki hayvan mevcudunu ayrı olarak gösteren bir başka listede 1060'ı at ve 789'u sığır olmak üzere toplam 1 549 büyükbaş hayvan mevcuttur. Sığır cinsinin azalması büyük oranda iki sene önceki salgın hastalıktan (sığır vebası) kaynaklanan telefata bağlıdır.⁵⁵ 1892 yazında yapılan bir başka teftiş notuna göre büyük baş hayvan sayısı 1 542'si at, 1 102'si muhtelif cins sığır ve az miktarda deve olarak tekrar 2 644'e yükselmiştir.⁵⁶

⁵²Başta Muzaffer Paşa olmak üzere çiftlikle ilgili rapor (layiha) düzenleyenler, olumsuz iklim koşullarını hayvan üretimindeki düşüklüğe bir neden olarak göstermişlerdir. **BOA, Y. MTV, 39/105**

⁵³**BOA, Y. MTV, 39/105**

⁵⁴Bunun daha ayrıntılı dökümü şöyledir: 621 kısırak, 43 aygır, 356 erkek tay, 393 dişi tay, 1 merkep, 2 katır, toplam: 1416; 419 sağmal inek, 9 boğa, 39 öküz, 203 tosun, 227 düğe, 111 erkek buzağı, 98 dişi buzağı, toplam: 1106. Bkz., Yazıcı, s. 53

⁵⁵**BOA, Y. MTV, 34/68**, Ayrıca ek tablo: 1

⁵⁶Muzaffer Paşa imzalı teftiş notunda Çiftlikteki büyükbaş hayvan dökümü şöyledir: Fransız, Macar, Alman ve İngiliz cinsinden 23, Arap cinsinden 5 ve yerli cinsten 29 olmak üzere 57 aygır; 2 Arap, 240 Macar, 44 Alman ve 324 yerli olmak üzere 610 kısırak ve 875 muhtelif cins erkek ve dişi tay olmak üzere toplam 1542 at; 22 boğa, 165 inek, 163 koşum öküzü, 300 erkek ve dişi buzağı, 3 manda boğası, 116 manda ineği, 84 koşum mandası, 200 erkek ve dişi manda yavrusu ile 49 erkek ve dişi deve . **BOA, Y. MTV 67/110**

Hayvan yelpazesindeki çeşitliliğe rağmen, hâranın temel uğraşlarından biri hep at yetiştiriciliği ve ıslahı olmuştur. Ancak bu konuda ne yeni bir ırk meydana getirmek, ne de mahalli hayvanları ıslah ederek yerli damızlık yetiştirmek üzere sağlıklı ve kararlı politikalar üretilip uygulanmıştır. Bunda, ordu kadrolarına dış kaynaklı muhtelif ırk atların girişi ve kullanımının da payı vardır. Örneğin; Kırım Harbi sonunda İstanbul'u terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyan orduları ellerindeki atları ucuz fiyattan Osmanlı Devleti'ne satarak dönmüşler, bundan dolayı kısa bir süre ordunun yerli at talebi durma noktasına gelmiş, yerli ırka olan rağbet azalmıştı. Özellikle topçu birlikleri, koşum ve yük taşımaya daha müsait yabancı ırkları tercih eder olmuşlardı.

Bu nedenle harada 1880 yıllarına kadar daha çok yerli ve Arap ırklarına önem verilirken bu tarihten sonra Macar, Rus, Anglo-Normand ırkına mensup at temin edilerek bunlardan safkan ve yarım kan nesiller yetiştirilmeye çalışıldı. Bu amaca yönelik olarak süvari reisi Mehmet Paşa ve baytar mirlivası Osman Paşanın çabalarıyla 1883 yılında 130 Macar kısrağı ve iki Macar aygırı alındı. Üç yıl sonra Macaristan Babulna harasından 10 aygır daha getirildi. Aynı yıl (1886) bu defa Odesa'dan 70 Rus kısrağı alındı.⁵⁷ 1889 yılında harada 240 Macar, 44 Alman ve 324 yerli olmak üzere 610 kısrağ bulunuyordu⁵⁸ 1896'da Fransa'dan altı Anglo-Normand aygırı alındı. Bazı veriler her şeye rağmen yerli nesillerin de korunduğunu göstermektedir. 1888 yılında her biri 60'ar liradan on beş aygır alınması kararlaştırıldı.⁵⁹ 1993'te Bağdat'tan 10 aygır getirildi.⁶⁰

Haradaki aygırlar, imkan ölçüsünde ve aygırın derecesine göre bir ila üç lira arasında değişen ücret karşılığı ahali elindeki kısrakların döllenmesinde de kullanılabilirdi.⁶¹

⁵⁷ İ. Abidin, s. 224

⁵⁸ BOA, Y. MTV 67/110

⁵⁹ "... Zikr olunan on beş re's aygırın mübayaası hakkında evvelce şeref-i müteallik buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî üzerine bunların beherinin altmışar liradan esmân-ı mecmuası olan 900 liranın süratle elde edilmesi zımında müteferrikan birkaç vilayete icra-yı havâlesi sureti paşa-yı müşarün ilehle kararlaştırılarak mebalîğ-i mezbûrenin Bağdat ve Suriye ve Halep ve Van vilayetlerinden serî'an icra-yı havâlesiyle havâlenâmelerinin dâire-i askeriyeye irsâli 2 Nisan 1304 tarihinde Maliye Nezaret-i celilesine işâr olunduğu ve mezkûr havâlenâmelerin vürûdunda icâbı icrâ kılınacağı... anlaşılmiş olmağla muhât-ı ilm-i âlî buyrulmak üzere arz-ı keyfiyete ibtidar kılındı. 8 Şaban 1305 (19 Nisan 1888)" BOA, Y. MTV, 32/31

⁶⁰ Söz konusu aygırlar deniz yoluyla önce İstanbul'a getirilmiş oradan sevk edilmişti: "Çifteler Hara-yı Hümayunu na Bağdat'dan on re's aygırın geleceğinden birkaç gün için Beyoğlu kışla-i hümayûnu topçu ahırlarında misafir edilmesi Serasker Paşa hazretlerinin tensip ettiğini... 11 Ramazan 1310 (7 Nisan 1893)" BOA, Y. MTV, 76/94

⁶¹ BOA, Y. MTV, 39/105

Temin edilen hayvanlar farklı şekillerde çiftleştirilerek Macar-yerli, Macar-Rus yarımkanları; Arap-Rus-yerli, Arap-Anglo Normand yarımkanları ve yine bunların melezleri farklı ırklarla çiftleştirilmek suretiyle yeni türler elde edilmeye çalışıldıysa da bu defa ortada saf ve muayyen bir hayvan kalmadığından iyi sonuçlar alınamadı. Hatta koşum hayvanı olarak yetiştirilmeye çalışılan safkan Macar ırkında bile umulan başarı elde edilemedi. Çünkü doğal ortamından uzaklaştırılan söz konusu ırk için, çiftlikte aynı gelişimi gösterecek koşulları sağlamak mümkün olmuyordu.

Hârada tay üretimi düşüktü. Normal çiftlik şartlarında doğum oranı %60–70 olması gerekirken burada %25 civarında kalıyor, 300–400 kısıraftan çoğu zaman ortalama 50–60 tay üretilebiliyordu. Hayvanların tamamı için standart bir ahır ve beslenme düzeninin kurulamaması, bazı kısrağ gruplarının yarı vahşi bir biçimde meraya salınması, kış aylarında yeterli beslenemeyen hayvanların çiftleşme döneminde gebe kalamamaları; damızlık kısrağların, çiftlikteki muhtelif işlerde koşum ve yük hayvanı olarak kullanılması ve benzeri nedenler bunda etken oluyordu. Ölüm oranı da yüksekti.⁶²

Çiftliğin yeterince titiz yönetilmediği konusunda zaman zaman farklı biçimde şikayetler dile getirilmiştir. Yerel yöneticilerin ve hizmetkârların isteksizlikleri, bilgi ve beceri eksikleri, verimi ve kaliteyi düşürmektedir. Hâra-yı Hümayun Nâzırı Muzaffer Paşa'nın 1890 tarihli ilginç önerisinde, iki seneden beri Çifteler Hârasında yetiştirilmeye çalışılan muhtelif cins hayvanlar üzerinde “zabitân ve memurîn”in tecrübesizlikleri nedeniyle başarı sağlanamadığı vurgulanarak hayvan yetiştiriciliğinin gelişimi için Almanya, İsviçre, Belçika veya bir başka ülkeden yeterli sayıda tecrübeli kimselerin çoluk çocuğuyla birlikte getirilip çiftliğe yerleştirilmeleri, yapılacak sözleşme çerçevesinde kendilerine demirbaş bina, hayvan, ziraat aleti ve tarla temin edilmesi ifade edilerek, bu projenin çiftlik arazisinde meskun yerli ahâlî için de bir uygulamalı mektep oluşturacağı ileri sürülüyordu.⁶³ Ertesi yıl, Serasker Rıza Paşa imzalı bir başka yazıda “emr-i padişahî mucibince teftiş ve

⁶² Normal koşullarda bir çiftlikte ölüm oranı %7'si hastalık, %3'ü sakatlanma benzeri fiziki şartlara bağlı olmak üzere %10 olarak hesaplanmaktaydı.

⁶³ “İki seneden beri Çifteler Hara-yı Hümayûnunda ecnâs-ı muhtelifeden hayvanât zer'ine sa'y ü gayret olunmuş ise de zabitân ve memûrînin adem-i tecrübeleri sebebiyle derece-i matlûbede istifade edilemediği cihetle sâye-i terakkiyetvâye-i cenâb-ı mülkdârilerinde usûl-i ziraatın dahi ıslah ve terakkîsi için Almanya veyahut İsviçre veya Belçika veyahud diğer bir mahalden çoluk çocuklarıyla beraber muayyen bir müddetle birkaç ehl-i ziraat celb olunduğu ve hâsılâtın mikdâr-ı menbası hara-yı hümayûna terk olunmak şartıyla kendilerine demirbaş olarak kontrat tahtında ebniye ve hayvanât ve alât-ı zer'îye lüzûmu mikdarı tarla i'tâ kılındığı halde her nevi tecrübe icrası mümkün olacağı gibi civar olan ahâlîye dahi bir amelîyât mektebi tarzında bulunmuş... 28 Zilhicce 1307 (9 Ağustos 1890)”, BOA, Y. MTV, 44/76

muayenesi icra olunarak işlerin muntazaman cereyan etmediği ve bu sene Dersaadet'e gönderilen hayvanâtın matlûba muvâfık olmadığı anlaşıldığından müdür ve serbaytarın tebdiliyle Almanya'da ikmal-i tahsil eden zabıtândan süvari kaymakamı Mustafa Hilmi ve süvari komisyonunda müstahdem süvari kaymakamı Cebbar Beylerden birinin müdür ve Avrupa'dan celbolunacak muktedir bir muallimin dahi serbaytar tayini lüzumu" ifade ile konunun Londra ve Berlin ve Paris sefâretleriyle muhabere edildiği anlatılmaktadır.⁶⁴

Tüm olumsuzluklara rağmen Çifteler Hârası, yeni koşullara göre tesis edilen ilk işletme olarak hem remont hayvanı şeklinde orduya, hem de doğrudan istabl-ı âmireye (saraya) düzenli olarak at yetiştirmeyi sürdürmüştür. 1889 yılında "asâkir-i şahane süvari alayları"nda kullanılmak üzere beş yaşını doldurmuş ve mükemmel surette terbiye edilmiş yerli cins 47 adet iğdiş at⁶⁵ Mudanya üzerinden vapurla İstanbul'a gönderilmiştir.

Öte yandan Sultan Abdülaziz döneminde 1863 yılından itibaren önce İzmir'de, ardından İstanbul Veli Efendi Çayırında düzenlenmeye ve ilgi görmeye başlayan müsabakalarda ya da bugünkü halk ağzıyla "at yarışları"nda koşup yarış kazanan atlar arasında Çifteler Harasından yetişmiş atlar olup olmadığını net olarak belirleme imkanı henüz bulamamakla birlikte bu alanda da çiftliğin adını duyurmaya başladığını düşünmek gerekir.

Hâranın ilk demirbaş kara sığır ve manda cinsi Kumarcı zamanından kalmıştı. Bunlar genelde eski Asya tipi olup ne süt ne de yük taşımak için uygun değildi, çoğu meralarda yarı vahşi halde yaşamaktaydı. İlerleyen süreçte, çiftlikteki hayvan envanterinin önemli bir parçası olan sığırların ıslahı için bazı çalışmalar yürütüldü. Bu yöndeki çabalar daha çok dışarıdan boğa ithaliyle melez nesiller elde etmeye yönelik oldu. İlk boğalar, Bursa Mihaliç'ten getirildi. Daha sonra 1875'li yıllarda hara müdürlerinden Binbaşı Hacı Fehmi Bey tarafından Mısır'dan iri cüsseli boğalar ve koşum öküzleri getirildi. Hemen ardından Muzaffer Paşa'nın gayretleriyle İsviçre'den 25 boğa ithal edildi. 1888 yılında Mısır ve İsveç'ten 20 kadar bir yaşında damızlık dana alındı. 1896'da Kırım'dan (Miltepol) 24 inek, ardından Plevne'den bir boğa 24 inek satın alınmıştır. Böylece dışarıdan temin edilen damızlıklar üzerinden yapılan melezlemeler ile ıslah çalışmaları sürdürüldü. Ancak çalışmalar, daha

⁶⁴ 20 Cumadilülâ 1309 (22 Aralık 1891) tarihli Seraskerlik Yazısı, **BOA, Y. MTV, 57/56**

⁶⁵ İğdiş (belgedeki imlasıyla iğdiç) kısırlaştırılmış erkek at yerine kullanılan bir terimdir.

ziyade çiftlik içerisinde dönen bir faaliyet olarak kaldı, çevre hayvancılığına katkı sağlayamadı.⁶⁶

6.2. Küçükbaş Hayvan Varlığı

Hâra'da başlangıçtan beri, koyun ve keçi olarak muhtelif sayıda küçükbaş hayvan bulunuyordu. 1892 tarihli bir envanter notuna göre, 9000'i aşkın koyun, 400 kadar tiftik keçisi vardır.⁶⁷ Küçükbaş hayvan mevcudunun zamanla 20 000'e kadar çıktığı söylenmektedir.⁶⁸ Koyunlar Karaman cinsi olup iri kemikli, az etliydi. Bunların ıslah ve veriminin artırılması üzerine bazı çalışmalar yürütüldü. 1888–1892 yılları arasında haranın serbaytarlığını yürüten muallim Miralay Ali Bey, mevcut koyunları kıvrıcık koçlarla çiftleştirerek halk arasında “çandır” adı verilen et kalite ve lezzeti yüksek yeni bir tür elde etti.⁶⁹ Yeni nesil koyunların kuyrukları da oldukça küçülmüştü. Çiftlikteki ıslah çalışmaları konusunda sarayı bilgilendirmek üzere elde edilen yeni mahsül hayvan numuneleri zaman zaman devlet merkezine gönderiliyordu. Bir keresinde bu konuda ne kadar ciddi çalışıldığını göstermek için padişaha tam 130 koç takdim edilmişti.⁷⁰

Koyun sürüleri özellikle çiftlikte yerleşik süvari birliği, sonraki adıyla remont alayının et ihtiyacını da karşılıyordu. Örneğin, 1885 yıllarında yaşanan şiddetli kuraklık sonucunda, koyun sayısının büyük oranda azalmasıyla remont birliğinin et ihtiyacı karşılanamamış, diğer erzakla birlikte et temini işi de müteahhide verilmişti.⁷¹ Çiftlik arazisinin orman örtüsünden mahrum, düz ve çıplak, iklimin sert olması keçi üretimini güçleştiriyor, hayvanın et ve süt verimini düşürüyordu. Dahası keçi eti civarda pek sevilen bir et türü değildi.⁷² Bu olumsuzluklara rağmen harada sınırlı sayıda tiftik keçisi bulundurulmaktaydı.

⁶⁶Bu, daha ziyade yeterli miktarda damızlık üretimi yapılamamasından kaynaklanan bir durumdur. Krş., İ. Abidin, s. 225

⁶⁷ BOA, Y. MTV 67/110

⁶⁸ İ. Abidin, s. 219

⁶⁹ Baytar Miralay Ali Bey, 1904 yılında da yine Edirne'den damızlık kıvrıcık koçlar getirtmişti. Krş., İ. Abidin, s. 226

⁷⁰“ ... daire-i askerîce ne yolda çalışıldığını ibraz etmek arzu-yı ubûdiyet-kârânesiyle hâkpâ-yi hümâyûn-ı hilâfet-penâhîye takdim edilmek üzere hara-yı hümâyûnca tertip olunan 130 re's koçun asker kulları hakkında bir iltifat-ı cedîd-i meâlî-bedîd olmak üzere kabulü istirhamını hâvî süvari dairesinden terkim olunan mazbata leffen arz u takdim kılınmış olmağla... 28 Temmuz 1304 (9 Ağustos 1888)” BOA, Y. MTV, 34/68

⁷¹BOA, Y. MTV, 39/105

⁷² Muzaffer Paşa raporunda, nazik ve dayanıksız olan tiftik keçilerinin ölüm oranının yüksekliğini, bir koyunun yıllık ortalama getirisinin 23 kuruş olduğu halde bir keçinin

6.3.Zırai Üretim İmkânları

Hâranın tasarrufu altındaki toprakların bir kısmı doğrudan işletiliyordu. Çiftlik işletmesince ziraatı yapılan topraklar 7 500 dönüm civarında olup tarımdaki makineleşmeye paralel olarak bu miktar daha da artmıştı. Daha çok hububat ziraatı yapılan tarlalarda yıllık üretim 7 500 kile buğday (hınta), 17 000 kile arpa (şair) az miktarda yulaf (alef) ve mısırdan ibaretti. Yıllık verim düşük olup buğdayda bire üç-beş, arpada yedi-sekiz civarında kalıyordu. Ancak, özellikle Sakarya kenarındaki verimli tarlalarda yağışın bolluğuna bağlı olarak bu oran dönüm başı bire 10-15'e kadar çıkabiliyordu. Seydi Suyu kenarında deneme amaçlı pancar ekimi yapılmış her biri dört-beş kiloluk pancarlar yetiştirilmişti.⁷³

Hâra arazisinin geri kalan kısmı, arazi üzerinde sakin köylülerce işletilmekteydi. Köylü ahali, devlete ödemekle yükümlü oldukları a'sâr ve ağnâm resimlerini öteden beri hara idaresine verdikleri gibi, ayrıca ettikleri tarlalar için bir yerde kira bedeli karşılığı dönüm başı 1/4 İstanbul kilesi⁷⁴ oranında "resm-i zemin" ödemeleri gerekiyordu. Böylece haranın işletme varidatı desteklenmiş oluyordu. Ancak özellikle verimin düştüğü kuraklık dönemlerinde zemin resmini ağır bulan köylüler toprak ekiminden vazgeçerek küçükbaş hayvancılığı tercih ediyorlardı.⁷⁵ Bu yüzden devletçe hara arazisini kullanan köylülere zaman zaman zemin resminden muafiyet tanınıyordu.⁷⁶ 1889 yılında Meclis-i Vükelâ'da Hara-yı Hümayûn Nizamnamesi görüşülürken daha önce ağnâm resminin maliye hazinesine terk edildiği gibi a'sârın da maliyeye devredileceği şayiaları hara yönetiminin tepkisini çekmiş ve itiraz edilmişti.⁷⁷ Çünkü bu tarihte hâranın öşür gelirleri 5 000 kile civarındaydı.

sadece 13 kuruş getirisi olduğunu ileri sürerek hâradaki tiftik keçisi sürüsünün satılmasını önermektedir. **BOA, Y. MTV, 39/105**

⁷³ İ. Abidin, s. 219

⁷⁴ İstanbul (Asitâne) kilesi, iki demir (teneke)lik bir hacim ölçüsüdür. Arpa ve Buğday için ortalama 25, buğday için 27-28 kg'lık bir ağırlık ifade eder. İbrail kilesi, Konya kilesi gibi farklı kile ölçütleri de vardır.

⁷⁵ Bu yüzden Muzeffer Paşa, raporunda dönüm başı ¼ kile olarak alınan ve ahâlice pek fâhiş bulunan resm-i zeminin yarıya (1/8) indirilmesini önermektedir. **BOA, Y. MTV, 39/105**

⁷⁶ Örneğin 1303 (1886) yılındaki kuraklık nedeniyle toprak eken köylü, resm-i zeminden muaf tutulmuştu. **BOA, Y. MTV, 39/105**

⁷⁷ "...Eğerçi hara-yı hümayûnlarının devam ve terakkîsi matlûb-ı meâli-meshûb-ı şehriyârileri ise o halde emlâk-i şahânelerinde mer'ül-icrâ olan kâ'ideye tevfikân mukaddemâ olduğu gibi hara-yı hümayûn arazisinde meskûn ahâlinin a'sâr ve ağnâm ve tekâlif-i sâiresinin doğrudan doğruya hara-yı hümayûnlarının menfaat ve terakkîsi uğruna tahsisi lüzumunu âmir icâb eden devâire irâde ve ferman buyrulması bâbında..." Muzaffer Paşa'nın Teşrinisânî 1305 (Kasım 1889) tarihli yazısı, **BOA, Y. MTV, 41/32**

Çiftlik hayvanları için önemli bir besin kaynağı kurutulmuş ot (kiyah)tu. İyi kalite olmamakla birlikte hara arazisinde, Sakarya menbaı ile Mahmudiye çayırlarından başka Hamidiye Yılan Kırkan Çayırı ve Sarısu havzasında Aziziye Çayırı olmak üzere 22 000 dönüm civarında çayırkıktan yıllık ortalama 10–12 000 ton çayır elde ediliyordu. İhtiyaç fazlası, civar köylülere satıldığı gibi demir yolu bağlantısı kurulduktan sonra talep oranında İstanbul'daki ahırlara gönderiliyordu.⁷⁸

Yine hâra ambarlarındaki hububattan özellikle olağanüstü durumlarda civar köylülerin ihtiyaçları karşılanıyordu. 1886 (1303) kuraklığında Hara bölgesindeki Çifteler, Mecidiye, Kadıkuyusu, Büngeşik, İhsaniye, Atık Çerkez, Çönger, Hamam, Koşmat ve Balçıkhisar köyleri ahalisine kredili olarak (ta'vîzen) toplam 2372 kile arpa ve 6175 kile buğday dağıtılmıştı.⁷⁹

Çayır alanları için önemli bir mesele, buraların ıslahıydı. İlkbahar sularının çekilmesiyle birlikte çayırkıkların 60 000 dönüme yakın bir kısmı bataklığa dönüşerek çevreye ağır bir koku yayıyor, sivri sinek ve benzeri haşarenin yatağı haline geliyordu. 1888'de hara müdürlerinden Miralay Vâhid Bey, önemli bir ıslah projesini uygulamaya koyup yerli ahalinin desteğiyle 2 200 küsur kuruş sarfıyla büyük bir drenaj kanalı açtırmış ve söz konusu bataklığın 20 000 dönümlük bir kısmını kurutmaya muvaffak olmuştu. Daha sonra 7 000 kuruş harcanarak 10 000 dönümlük bir alan daha kurtarıldı. Kalan kısmın da keşfi yapılarak 50-60 000 kuruş harcanarak kurtarılabilceği kararlaştırılmış ise de bu teşebbüs gerçekleşmemiştir.⁸⁰

Ekili alanların miktarını arttırmak ve iş gücü tasarrufu sağlamak üzere harada makineleşmeye yönelik bir politika güdülmüştür. Bu çerçevede ithal edilen bir buharlı harman makinesi günde altmış araba sapı ezerek tane ve samanını ayırmakta, bu suretle seksen çift hayvanla bir o kadar amelenin yapacağı işi bir günde yapmaktaydı.⁸¹ Bir tırpan (biçme) makinesi ortalama on saat çalıştırılarak günde 60 dönüm yeri, başakları

⁷⁸BOA, Y. MTV, 39/105; İ. Abidin, s. 200

⁷⁹ Köylülere nakliye ve sair masraflarıyla birlikte arpanın kilesi 25-28 kuruş, buğday ise 40-44 kuruştan verilmişti. Daha sonra bazı köylüler, kendilerinden fahiş fiyat istendiğini ileri sürerek Bursa (Hüdâvendigâr) Valiliğine telgraflar çekip şikayette bulunmuşlardı. Bursa Valiliğinin konuyla ilgili sadarete arzı için bkz., BOA, Y. MTV, 500/40; Dağıtılan buğday ve arpa ile isabet eden fiyatlarla ilgili çizelge, ek:II

⁸⁰ BOA, Y. MTV, 39/105

⁸¹ Buhar makinelerinin kaynak bulunup ithal edilmesi büyük mesele olmuştur. Makine bedelinin Maliye hazinesinden tefvizi kararlaştırılmış olduğu halde kaynak yokluğu nedeniyle maliye yanaşmamış, bunun üzerine makinenin hasat mevsimine yetiştirildiği taktirde sağlayacağı tasarruf uzun uzun izah edilerek haradaki Remont Alayı'nın tahsisâtından karşılanması teklif edilmiştir. Konuyla ilgili Muzaffer Paşa'nın mabeyne bir arzı için bkz., BOA, Y. MTV, 47/75

kırıp dökmeden temiz bir şekilde biçiyor, 15 amelenin yaptığını yapıyordu. Bir çayır tırmığı günlük 40 amelenin işini, daha temiz olarak görüyordu. Bir amele yevmiyesi ortalama dört kuruştan alınırsa sadece bu makinenin günlük tasarrufu 160 kuruştur. Yeni tohum (ekim) makinesiyle yapılan ekimde üç dönüm yere bir kile tohum harcandığı halde, eski serpme usulünde dönüm başına bir kile tohum atılıyordu. Bir kile buğday en düşük fiyatla 20 kuruştan hesaplandığı takdirde söz konusu makine bir buçuk yılda kendisini amorti ediyordu. “Hamidiye Pulluğu” adıyla Çiftlik atölyesinde üretilen ve bir çift kısrakla çekilen pulluklar bile eski sabanların üç katı kadar yer sürüyordu. Ekimden sonra toprak sathını düzeltmek ve toprak altındaki nemi (tav) muhafaza etmek üzere demir silindir (yuvarlak) kullanılıyordu.⁸² Makineli tarım, bölgede yerleşik köylüler için de müspet bir örnek oluşturmuştur.

7.HÂRADAKİ ISLAH ÇALIŞMALARI VE TESİSLER

1885’li yıllarda hâranın bir döner sermaye işletmesi gibi çalışabilmesini sağlamak üzere gelir artırıcı bazı altyapı tesisleri ve islah çalışmalarına önem verilmiştir. Arazi islah çalışmaları, yol bağlantılarının güçlendirilmesi, çiftliğin bir şose ve tramvay hattıyla Alpu İstasyonuna bağlanması gibi projeler yanında, hara içerisinde bir ziraat aletleri ve tekerlekli araba fabrikası tesisi, Sakarya nehri kenarında su gücüyle işleyecek büyük değirmenler yapımı, süt gelirlerini artıracak bir mandıra tesisi, kuluçka makineleri vasıtasıyla kanatlı hayvan üretimi, hayvancılığı geliştirmek üzere arazinin muhtelif yerlerine yeni tesisler inşası ve benzeri teşebbüsler devreye konuldu.

Bu cümleden olarak merkez yerleşkede koğuş olarak inşa edilen bir bina, ziraat aletleri atölyesine (fabrika) dönüştürüldü. Demirhane, tornahane, tesvیهane ve dökümhane kısımlarından oluşan 550 m² büyüklüğünde atölyede⁸³ hem tamir ve bakım işleri, hem imalât düşünülüyordu. “Hamidiye pulluğu” adıyla üretilen bir yeni pulluk türü bölgede çiftçilik yapan köylülerden rağbet görmüştü. Süt ürünlerinin değerlendirilmesi için Hamidiye şubesine bağlı yeni makinelerle donatılmış bir mandıra tesisine çalışıldı.⁸⁴ Ancak sağım işindeki maliyet yükü, girişime engel oluyordu.⁸⁵ Dahası, sağılan hayvan yavrularının yeterince süt alamayarak

⁸² BOA, Y. MTV, 39/105

⁸³ 100 neferlik koğuş olarak yapılan bina, 11x50 metre boyutlarındaydı. BOA, Y. MTV, 39/105

⁸⁴ Mandıra için 20 440 kuruş keşif bedeli çıkarılmıştı. BOA, Y. MTV, 34/68

⁸⁵ Muzaffer Paşa’nın hesabına göre toplam süt geliri yıllık 30 000 kuruşu bulmayan koyunların sağımı için asgari 45 nefer asker istihdamı gerekli olup bunların yıllık masrafı ise her biri 12 liradan toplam 54 000 kuruş tutmaktadır. BOA, Y. MTV, 39/105

gelişemeyeceği düşüncesiyle projeye pek sıcak bakılmıyordu. Bu nedenle, süt sağım işi daha çok ihale yöntemiyle yürütüldü.

Bu sırada hâranın yıllık varidatı 400 000 kuruş civarındaydı. Halbuki gerek tamir, gerekse yeni inşa edilecek binaların yıllık keşif bedeli 250 000 kuruşu merkez tesisler olmak üzere 456 000 kuruş olarak belirlenmişti. Bu süreçte merkez işletmeye, müdür dairesi, fabrika, iki katlı zahire ambarı, ahırlar, samanlık, arabalık, sundurma ve benzeri eklentiler ile Mahmudiye, Tataröyük, Hamidiye şubelerine yeni ahır ve koğuşlar, Aziziye şubesine sekiz adet tay ağılı inşası öngörülürdü.⁸⁶ Yine vefat eden bir köylünün satın alınan ağıl malzemesi ile inşa edilen ahır, zabıt odası, koğuş ve ambardan oluşan “İhsaniye” adlı yeni bir şube (kışla) ile Tatar Höyük (Ertuğrul) ve Selimiye kışlaları inşa edildi.⁸⁷

Merkez tesislere 1000 m. uzaklıktaki bir tepeye hastane binası inşa edilerek hem çiftlik personeli ve asker efradı hem de köylü ahali için hizmet vermeye başladı. Hatta Uygulamalı Baytar Mektebi'nin hâraya nakli bile düşünüldü. Ancak bu proje gerçekleşemedi.⁸⁸ Yine de çiftlik, devlet merkezi İstanbul'a yakınlığı, modern tesis binalarıyla bir “prestij işletme” olarak kabul görmekteydi. Zira 1892 yılında Hollanda'da Lahaye yakınlarında açılacak olan Balıkçılık Fuarında (sayd-ı mâhî sergisi) Osmanlı Devleti adına açılacak standda sergilenmek üzere çiftlik arazisinin haritası, binaların planları ve çiftlikteki muhtelif cins hayvanların fotoğrafları istenmekteydi.⁸⁹

1892 yılında Eskişehir-Ankara şimendifer hattının tamamlanmasıyla birlikte ulaşım kabiliyeti artan çiftliğin gelirlerini yükseltmeye yönelik çabalar arttırıldı. Çiftliğin “tezyîd-i vâridâtı” için yapılabilecekleri yerinde keşif ve tespitle görevlendirilen Bursa Redif Miralay Mustafa Bey'in eline Seraskerlikten iki ayrı liste verilmişti. İlk listede, şimdiye kadar senede 60 000 kuruş gelir getiren çiftlikteki sütün, Avrupa'da olduğu gibi yağ ve peynire dönüştürülmesiyle gelirinin iki katına çıkartılması, çiftlik fabrikasında ziraat aletleri ve dört tekerlekli araba imalat ve satışına önem verilmesi, verimi düşük fazla süt hayvanlarının satılması, gereksiz arazinin ayrılarak satılması, sebze bahçeciliğine önem

⁸⁶ Muzaffâr Paşa'nın 28 Temmuz 1304 (5 Ağustos 1888) tarihli arızası ekindeki tahmini keşif listesi için bkz., **BOA, Y. MTV, 34/68**

⁸⁷ **BOA, Y. MTV, 39/105**

⁸⁸ Askeri Baytar Mektebi, Harbiye Mektebi öğrencilerinin “fenn-i furûsiyet eylemeleri, hayvanâtı hüsn-i muhafaza ile hasta ve sakat olanlarına bakmak ve fenn-i baytariyeye dair şâkirdâna tadrîs ve talîmi lazîm gelen husûsâtı öğretmek” üzere çağrılan Fransız Baytar Yüzbaşı Broka'ya 1842 yılında kururulmuştu. Krş., N. Erk-F. Dinçer, **Türkiyede Veteriner Hekimlik ve Öğretimi**, Ankara 1970, s. 84; Emiroğlu-Yüksel, s. 163-164

⁸⁹ Konuya dair Seraskerlik makamının 29 Safer 1310 (20 Eylül 1892) tarihli yazısı için bkz., **BOA, Y. MTV, 67/110**

verilmesi, hara içindeki 22 km'lik şose yolun bitirilmesi, yapımı gereken yeni binalar için gerekli kereste, taş ve benzeri malzemenin temini gibi hususlar yer alıyordu.⁹⁰ Daha kabarık ikinci liste mevcut altyapı ile ziraat ve hayvanların teftişine yönelikti.

Arazinin çıplaklıktan kurtarılması ve kısmen de olsa ağaçlandırılması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede, 1888–1889 yıllarında Merkez şube ve Aziziye kışlası civarına 30 000 adet çam ve gürgen fidanı dikilmişse de bunların büyük çoğunluğu susuzluktan kurumuştur. Bunun üzerine çiftlik arazisinde yerleşik köylü ahali ağaç yetiştirmeye teşvik edilmiştir. 1886 yılında her haneye ellişer fidan diktirilmiş, ancak ahali ağaç yetiştirme konusunda bilgisiz ve isteksiz olduğundan bunların da pek çoğu bakımsızlıktan yok olmuştur. Bunun üzerine Muzaffer Paşa'nın projesine göre her köy için bir koruluk belirlenerek hane başı yüz fidan dikme mecburiyeti getirilmiştir. Her sene eylülünde fidanlar kontrol edilerek iyi bakanlara hara mal sandığından fidan başı onar para mükafat verilmesi; iyi bakmayıp kurutanlar için de yine fidan başı yirmişer kuruş ceza kesilmesi kararlaştırılmıştır.⁹¹ Bugün hâlâ bazı köylerin kıyısında bulunan koruluklar bu çabanın ürünüdür.

8.HÂRADAKİ ASKERİ KONUŞLANMA

Çiftlik idaresi, başlangıçtan beri asker nitelikli kimselerce yürütülmekle birlikte, hârada ilk askeri birliğin Kırım Savaşı sonrasında Sivastopol'dan dönen Süvari Miralayı Tokatlı Ahmet Bey'in beraberinde getirip yerleştiği bölük olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Bey maiyetindeki süvari birliğinin bir bölümünü de Kütahya'da bırakmıştı. Daha sonra hâra müdürlüğüne getirilen Ahmet Bey, elde ettiği izinle Kütahya'daki bölümü de buraya kaydırmış ve hara içerisindeki süvari birliğini güçlendirmişti. Süvari birliği, 1867 yılına kadar bu statüsünü korumuştur. Osmanlı ordu teşkilatında gerek Hüseyin Avni Paşa'nın 1869 yılında başlattığı yeni düzenlemeler, gerekse 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisi ardından başlatılan askeri yapılanmada, ordulardaki süvari birlikleri alay seviyesinde düzenlenmiş ve her ordu için asgari dört süvari alayı kurulması ön görülmüştü. Bu süreçte alay seviyesine yükseltilen çiftlikteki süvari birliği için çiftliğin Aziziye şubesi geliştirilerek burada gerekli kışla binası, koğuş, ambar, tay ağılları ve ahırlar inşa edilmiş ve mükemmel bir süvari kışlası kurulmuştur. II. Meşrutiyet sonrası orduların at ihtiyacını karşılamak üzere her ordu bünyesinde Remont Müfettişlikleri ve bunlara bağlı remont depoları kuruldu. Özellikle Mahmut Şevket Paşa, ordunun acil ihtiyacı olan yirmi-otuz bin hayvanın

⁹⁰ Konuyla ilgili Serasker Rıza Paşa'nın Mabeyne 18 Rebiülevvel 1310 (10 Ekim 1892) tarihli yazısı ve ekleri, BOA, Y. MTV, 68/79

⁹¹ BOA, Y. MTV, 39/105

bir an önce karşılanabilmesi için bunu zaruri görmekteydi. Depolarda ordulara bağlı birliklerin acil ihtiyacı olan hayvanlar dışardan mübayaa yoluyla temin edilerek gerekli eğitimden geçirilip kullanıma hazır hale getiriliyordu. Birinci Ordu bölgesinde kalan Çifteler Harası da bu yapılmaya ayak uydurdu, Aziziye'deki birlik Remont Alayına dönüştü.⁹² Maiyyetinde bir tay deposu kuruldu. Haradaki askeri birliğin bölge halkının iktisadî hayatına, emniyet ve güvenliğine katkıları yanında esas önemi, haradaki bir takım hizmetleri deruhte ederek işgücü sağlamalarıdır. Çiftlik işlerinde bölge kökenli neferâtın daha canla-başla ve verimli çalıştığı görüldüğünden buraya sevk edilecek askerlerin Seyitgazi'deki redif taburu gönüllülerinden seçilmesi özellikle önerilmekteydi.⁹³

9.HÂRA ARAZİSİNE GÖÇMEN YERLEŞTİRİLMESİ

Çiftliğin geniş arazisi üzerinde yerleşik köylü nüfus yoğunluğu 1885'li yıllara kadar oldukça düşüktü. Eski yerleşim birimi on bir köyde toplam 400 kadar hane yaşamaktaydı ve toplam nüfus 4 000'i geçmiyordu. Bu, çiftlik mülkiyetindeki toprakların büyük bölümünün işlenmemesi, vergi ve gelir kaybı demektir. Çünkü çiftlik arazisini tasarruf eden köylüler, öşür ve ağnam resmi gibi hububât ve hayvan vergilerini "Çiftliğin vakıf statüsü" dolayısıyla öteden beri hara yönetimine veriyorlardı. Ayrıca kira bedeli gibi ödedikleri resm-i zemin ve benzeri edimler çiftliğe aitti. Öte yandan, çiftliğin kendi hesabına işlediği topraklar, hayvancılık ve diğer işler için işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ise çiftlik arazisindeki yerleşik nüfusun artırılmasını gerektiriyordu.

Bunu kolaylaştıran gelişmeler kendiliğinden doğdu. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki tedricî küçülüşü, özellikle halk arasında "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından Balkanlar ve Kafkaslarda hızlanan tasfiye sürecine bağlı olarak yaşanan geriye göçle İstanbul ve bazı büyük şehirlerle civarını dolduran büyük kalabalıkların yeniden üretime kazandırılması için bir an önce müsait alanlara yerleştirilmesini zorunlu kılıyordu. Muhacirleri iskan politikası çerçevesinde Çiftlikât-ı Hümayûnlar onların sorunsuz yerleştirilebilecekleri alanlardan biri olarak düşünüldü. Bunların başında devlet merkezine yakınlığı dolayısıyla Çifteler Hârası geliyordu. Vak'anüvis Ahmed Lütfî'nin bir kaydına bakılırsa çiftliğe muhacir iskanına, yerleştirilen kırk hane Çerkez nüfusla 1839 yılında

⁹² Muzaffer Paşa, Remont alayı adını daha erken kullanmaktadır. Krş., BOA, Y. MTV, 39/105

⁹³ Bunların aileleriyle görüşmeleri mümkün olduğundan hem moralleri daha yüksek, hem de bölge iklimine yatkın olmaları nedeniyle diğer alaylarla kıyaslanmayacak derecede ağır işleri büyük bir direnç ve gayretle görüyorlardı. BOA, Y. MTV, 39/105

başlanmıştı.⁹⁴ Yine de 1885'lere kadar köy sayısı 11'i geçmeyen çiftlik arazisinde Rumeli, Kırım ve Kafkasya'dan hicret etmiş muhtelif kavim veya kabilelere mensup göçmenler için kurulan yeni köyler birbirini izledi. 1887 yılında padişah iradesiyle Kırım göçmenleri için Hamidiye ve Lütfiye adıyla iki yeni köy kuruldu. Buraya yerleşenler, Kırım'da alışık oldukları nispeten ileri tarım teknikleri ve atı iyi kullanmalarıyla eski köylülere ve hatta çiftlik ziraatına örnek olacak kabiliyettediler. Ardından Rumeli muhacirleri için biri çiftliğin Aziziye şubesi yanında Aziziye, diğeri Uluburun adlı yerde Nasriye adlı iki köy daha tesis edildi. 1889 yılında bu defa biri Boşnak muhacirler adına Orhaniye, diğeri çiftlik hayvancılığını geliştirmek üzere getirilmesi düşünülen Almanlar için Teşvikiye adlarıyla iki köy kurulması kararlaştırıldı.⁹⁵ 1889 yılında Köstence muhacirlerinden 37 hane için Zafer Hamidiye köyü kuruldu.⁹⁶ 1901'de bir grup Rumeli muhaciri için Çiftlik dahilindeki Başkurt mevkiinde kurulan köye Burhaniye adı verildi.⁹⁷ 1903'de Çiftlik arazisine iskan edilen 925 nüfus Tatar muhaciri için altı yeni köy kurularak bunlara sırasıyla Mesudiye, Refahiye, Fahriye, Şerefiye, Hayriye ve Mamure adları verilmesi kararlaştırıldı.⁹⁸ Yerleştirilen göçmenlere gerek zırai (ekipman ve tohumluk temini), gerek sosyal (yiyecek, giyecek, yakacak), sağlık ve eğitimle ilgili yardımlar yapıldığı gibi belirli sürelerle askerlik ve vergi muafiyeti tanınıyordu.⁹⁹

Kafkas göçmenlerinden bir grup Çerkez'in iskan edildikleri köy Atik Çerkes adını aldı. Çiftlik arazisi daha önce civardaki başka mahallere yerleştirilen göçmenlerden de rağbet görüyordu. Örneğin önce Sivrihisar'ın Arnen karyesine yerleştirildiği halde buranın "âb u havasıyla imtizac edemeyerek bir çok vefâyât veren" Karaçay muhacirleri burayı terk ederek Belpınar mevkiine yerleşmek için Dahiliye Nezaretinden izin istediler.¹⁰⁰

⁹⁴ Ahmed Lütfi Efendi, "O esnada Çifteler Çiftliği'ne iskan olunan kırk hane nüfus-ı Çerâkise'nin zarûret ve fakr-i hallerine merhameten esbâb-ı ziraat ve harasetlerine sarf olunmak üzere i'tası irâde buyurulan elli bin kuruşun ifası emr ü ferman buyuruldu" dedikten sonra "Ahalî-i Kafkasya'nın muhâcerete mecburiyetleri daha ol vakitten başlamıştır." diyerek bu tarihin altını çizmiştir. Bkz., **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. VI, İstanbul 1999. İskan edilen Çerkezler, muhtemelen Atik Çerkez Köyünün kurucularıydı.

⁹⁵ **BOA, Y. MTV, 39/105**. Ancak, Almanlarla ilgili proje gerçekleşmeyecektir.

⁹⁶ **BOA, YA. RES, 75/19**

⁹⁷ **BOA, İr. Dahiliye, 43/22**, 12 Ca 1319

⁹⁸ **BOA, SMK, 2992**, Belgenin bir örneği ve transkribe metni için ayrıca bkz., **Eskişehir Kırım Postası**, Yıl:11, Sa.34 (Mayıs 2009), s. 10

⁹⁹ Örneğin, 1890 yılında Kafkasya'dan gelecek göçmenler için Meclis-i Mahsus kararıyla iskan tarihlerinden itibaren on sene askerlik, beş sene tekâlif-i saire için muafiyet tanınmıştı.

¹⁰⁰ **BOA, DH. MUI, 4-1/72**, 21 Ş 1317

Balkanlardaki etnik temizliğe bağlı göçün sürmesine paralel olarak çiftlik arazisine yeni sekene iskanı devam etti. 1911 yılında “Çifteler Çiftliği dahilinde mutavattın kurâ ahâlisinin taht-ı ziraatlerinde olan arazilerin kendilerine verilmesi ve kalan arazinin dahi muhacirine tahsisi” yolunda Şura-yı Devletçe alınan karar, yerleştirilen köylüleri rahatlattı.¹⁰¹ Bu tarihte hâra arazisindeki köy sayısı 28 olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonunda 35’e ulaştı.¹⁰² Çiftliğe Kırım’dan göçen gruplarla oluşturulan başlıca köyler: Refahiye/Kızıl Suvat (Göroluk), Şefkatiye (Esence), Aziziye/Arap Kuyusu (Işkören), Rıfkıye (Aktepe), Mamure (Güneli), Mecidiyeköprü (Yıldızören), Çingılıhöyük (Hayriye), İhsaniye (İlcabaşı), Lutfiye (Akyurt), Yaverören, Fahriye, Fevziye, Hamidiye, Kuruhöyük (Orhaniye), Taşlıyük (Mesudiye), Şerefiye, Tokat Mecidiye (Tokathan), Zafer Hamit; Kafkas kökenli Çerkez-Karaçay göçmenleri için kurulan köyler: Belpınar; diğer Rumeli muhacirlerinin yerleştirildiği başlıca köyler ise: Burhaniye (Başkurt), Cönger (Doğanca), Hamidli (Osmaniye), Gerenli, Mandıra (Abbas Halim Paşa), Sait Halim Paşa, Yaralı (Dikmen),¹⁰³ Yeniköy idi.¹⁰⁴

İzlenen iskân siyaseti sayesinde bölge nüfusu güçlendirilirken, aynı zamanda atıl durumdaki çiftlik topraklarının işlenmesi sağlanıyor, çiftliğin öz gelirleri arttırılıyor, iş gücü talebi mahallinden karşılanmış oluyordu.

10.SONUÇ

Kuruluş süreci, yerleşkesi, fiziki imkan ve tesisleri, işleyişi, hayvan ve at yetiştiriciliği ile ıslah çalışmaları, zırai ve hayvansal kapasitesi ve benzer açılardan değerlendirmeler yaptığımız Çifteler Hara-yı Hümayunu, her şeyden önce tarım ve hayvancılık üzerine devlet eliyle yapılmaya çalışılan dönüşümün Anadolu’daki ilk somut örneği olması bakımından önemlidir. Çiftlik, gerek işletme biçimi, gerekse verimlilik yönünden ilk olmanın avantajı yanında zorluklarını da yaşamış, zaman zaman

¹⁰¹ BOA, ŞD, 1611/4, 10 R 1329

¹⁰² Birinci Dünya Savaşı başlarında hükümetin isteği üzere hazırlanan bir keşif raporunda çiftlik içerisinde muhacirlerin iskan edilebileceği 16 000 dönüm boş arazi tespit edilmişti ki toplam araziye oranı bakımından yok denecek kadar azdır. BOA, BEO, Hariciye giden, Nr. 314317, 30 B 1331

¹⁰³ Parantez içerisindeki isimler, köylerin muhtelif tarihlerde değiştirilip bu gün kullanılan adlarıdır.

¹⁰⁴ Eskişehir genelindeki yerleşmeler için bkz., Necdet Tunçdilek, “Eskişehir Bölgesindeki Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, İÜİFM, C. XV, Sa. 1-4 (İstanbul 1954), s. 201-214; Engin Kırılı, 19. ve 20. Yüzyıllarda Eskişehir’e Yapılan Göçler, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2001, s. 206-217. Çiftlik topraklarında kurulu köylerin yeriyile ilgili ayrıca bkz. Ek:harita

beklentileri karşılayamamıştır. Bununla birlikte ilerleyen süreçte hem bölgesel gelişmeye katkıları, hem de devlet merkezi İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla saray nazarındaki itibarı bakımından bir "prestij işletme" rolünü hep korumuştur.

Hâra, kuruluşuyla birlikte özellikle at yetiştiriciliği ve ıslah çalışmalarında büyük çaba harcamıştır. Geniş arazisi üzerine, muhtelif noktalara konuşlandırılmış şubelerinde, hem yerli hem de yabancı at ırklarından safkan veya yarım kan yerli nesiller yetiştirme tecrübeleri sürmüştür. Ancak gerek saf kan gerekse yarım kan yabancı ırk at üretiminde gerekli başarı sağlanamamıştır. Bunda iklim, altyapı ve beslenme farkına bağlı koşullar belirleyici olmuştur. Çiftlikteki at üretiminin sayısal önemi olmasa bile, çalışmaların Osmanlı atıcılığının dibe vurduğu bir dönemde yapıyor oluşu ayrıca anlamlıdır. Eskişehir-Ankara demiryolu hattının işletmeye açılmasıyla birlikte hara, hem remont hayvanı olarak bağlı bulunduğu Birinci Ordu'ya, hem de doğrudan saraya at sevkiyatını sürdürmüş, ayrıca İstanbul civarındaki miri çiftliklerin ot (çayır) ve diğer yem ihtiyaçlarının karşılanmasına destek olmuştur. Yine çiftlik, civarında yerleşik bölge halkının gerek ellerindeki hayvanların ıslahı, gerekse özellikle kuraklık ve kıtlık yıllarında onların hububat ve tohumluk gereksinimlerini karşılamada iyi bir güvence sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet (Paşa), (1309). Tarh-i Cevdet, C.X-XII, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye.

Ahmed Lütfi Efendi, (1999). Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C. 6-8, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız, Dahiliye, Hariciye ve İradeler tasnifi belgeleri (Belgelerin fon ve belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.)

Çınar, A. A. (1993). Türklerde At ve Atçılık, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara

Dinçer, F.-Erk, N. (1970). Türkiye'de Veteriner Hekimlik ve Öğretimi, AÜ Veteriner Fakültesi Yayını, Ankara.

Doğru, H. (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Yaya Müsellem Taycı Teşkilatı, İstanbul.

Emiroğlu, K.- Yüksel, A. (2003). Yoldaşımız At, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Ertaylan, İ. H. (1958), Gâzi Geray Han Hayatı ve Eserleri, İstanbul

Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene.1325, Vilayet Matbaası, Bursa

İhsan Abidin, (1917). Osmanlı Atları, Matbaa-i Amire, İstanbul

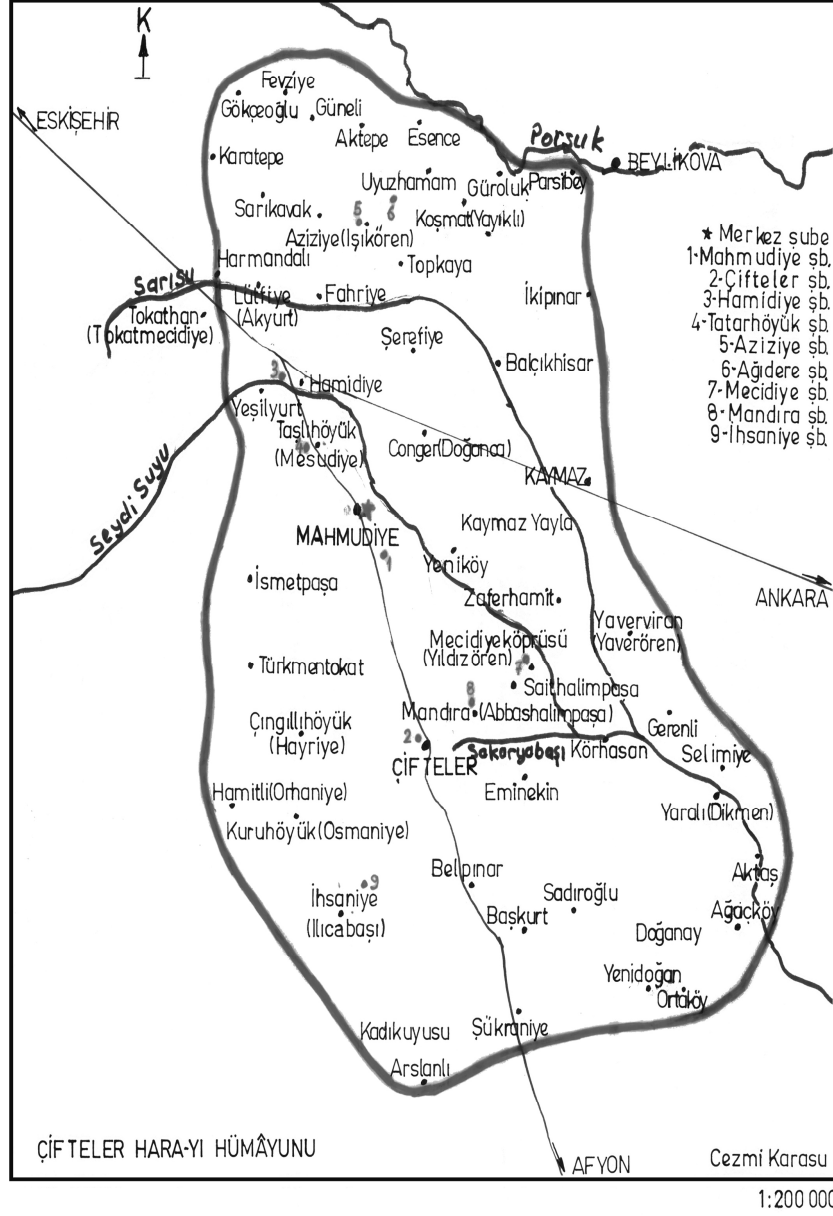
Kafesođlu, İ. (1987). Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara

Kısakürek, N. F. (1958). Ata Senfoni, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, İstanbul

Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, C. I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul

Tunçdilek, N. (1954). Eskişehir Bölgesi Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış, İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XV, Sa.11

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara

Osman KÖKSAL

Eğitim

Fen ve Teknoloji Dersindeki Öğrenme Biçimlerinin GÜdülenme ve Başarıya Etkisi

The Effect of Learning Styles on Motivation and Achievement in the Science and Technology Course

Nazife KARAGÖZ, Özden TEZEL, Nilüfer ÖZABACI.....2/277

Taşınabilir İlköğretim Ortamlarının Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yoluyla İyileştirilmesi için Model Önerisi: Eskişehir İli Örneği

Improvement of Bussed Education by the Means of Information and Communication Technology: Example of Eskişehir

Özlem OZAN.....2/293

Ekonomi ve İşletme

Türkiye İlleri İtibari ile Beşeri Sermayenin Kalkınmaya Etkisinin Analizi

The Analysis of the Effect of Human Capital to Development of Turkish Provinces

Hakan ACAROĞLU, Özcan DAĞDEMİR.....2/91

Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma

Global Energy Policies and Turkey: A Comparison Regarding Oil and Natural Gas Resources

H. Naci BAYRAÇ.....1/115

Para Politikası Şoklarının Asimetrik Etkileri

The Asymmetric Effects of Monetary Policy Shocks

Ethem Hakan ERGEÇ.....2/65

Almanya'daki Gençliğin 1990'lı Yılların İlk Yarısındaki Mesleki Eğitim ve İstihdam Durumu: Oldenburg, Ammerland

Wesermarsch, Delmenhorst, Vechta ve Cloppenburg Bölgeleri

Auswirkung Des Ausbildungssystems Auf Die Beschäftigungssituation Der Jugend In Deutschland In Der Ersten Hälfte Der 1990'er Jahre In Den Regionen Oldenburg, Ammerland, Wesermarsch, Delmenhorst, Vechta Und Cloppenburg

Zeki KARTAL.....2/1

Anayasal İktisatın Temel Felsefesi ve Türkiye'de Uygulanabilirlik Koşulları

The Fundamental Philosophy of Constitutional Economics and Its Applicability in Turkey

Mustafa SAKAL, Elif Ayşe ŞAHİN.....1/75

Kümeleme Analizi ile Türkiye ve AB Ülkelerinin Beşeri Sermaye Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması

A Comparison of Turkey with the Eu in Terms of Human Capital Indicators through Cluster Analysis

Bülent ÖZ, Sami TABAN, Muhsin KAR.....1/1

Küresel Sermaye Akımları ve Gelişmekte Olan Piyasalar için Fırsatlar

Global Fund and Potentials for Emerging Markets

Metin TOPRAK, Rıdvan ÇABUKEL.....2/31

2001 Ekonomik Krizinin Türkiye Sanayi Sektörü Üzerindeki Net Kriz Etkisinin Analizi

Analysis of Net Crisis Effect of the 2001 Economic Crisis on Turkish Industrial Sector

Bahar BERBEROĞLU.....1/31

Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Bağlamında Global Finansal Kriz

The Global Financial Crisis in the Context of Financial Instability Hypothesis

Ali ŞEN, Hüseyin ALTAY.....1/163

Marka Tercihlerine ve Tercih Nedenlerine Gizli Markov Modelinin Uygulanması

Applying Hidden Markov Model to Brand Choices and Choice Reasons

Tuncay CAN, Ersoy ÖZ.....2/167

Billboard Reklamlarının Tüketicilerin Satın Alma Kararına Etkileri

Effectiveness of Billboard Advertisements on Consumers' Purchasing Decisions

Hüseyin GÜRBÜZ, Özlem GÜLTEKİN, Müjdat ÖZMEN.....1/181

Otel İşletmelerinde İlişkisel Pazarlama Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma

A Comparative Study of Relationship Marketing on Hotel Companies

Mehmet Oğuzhan İLBAN, Murat DOĞDUBAY, Hande GÜRİSOY.....2/117

Türkiye'de Carry Trade Yatırım Stratejisi ve Belirleyicileri Arasındaki İlişki: 2001-2007

Relationship between the Carry Trade and Its Determinants in Turkey: 2001-2007

İlkay ÖNER BADURLAR.....1/53

Girişimci Hevristikleri: Bir Kavramsal Çözümleme

Entrepreneurial Heuristics: A Conceptual Analysis

Serpil TOMAK.....2/145

İşletmelerde Finansal Başarısızlık Tahminlemesi: Yapay Sinir Ağları Modeli ile İMKB Üzerinde Bir Uygulama Prediction of Corporate Financial Distress: An Application on ISE Using Neural Networks Model Göktuğ Cenk AKKAYA, Erhan DEMİRELİ, H.Ümit YAKUT.....	2/187
Türkiye’de Kamu-Özel İmalat Sanayinde Ücret ve İşgücü Verimliliği İlişkisi Labor Productivity and Wages Relations in the Turkish Private-Public Manufacturing Industry Salih TÜREDİ, Harun TERZİ.....	1/143
Sosyoloji	
Woman Condition in Arendtian Public Sphere Arendt’in Kamusal Alanında Kadının Durumu Gözde YIRMİBEŞOĞLU.....	1/235
Eskişehir’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Değerlendirilmesi Evaluation of Domestic Violence towards Women in Eskişehir Hakan TOKA, Kenan KARBEYAZ, Yasemin BALCI, Harun AKKAYA, Mesut ERYÜRÜK, Tarık GÜNDÜZ.....	2/261
Toplumsal Hareketler için Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri Resource Creation and Utilization Strategies for Social Movements Ahmet UYSAL.....	2/217
Kamu Yönetimi	
Türkiye’de Bilimsel Etkinlikler Üzerinden “Çevre”nin Tarihsel Yolculuğu: 1960-2008 Dönemi The Historical Journey of “Environment” Based on the Scientific Activities in Turkey: 1960-2008 Period Gülizar Çakır SÜMER.....	2/239
Tarih	
Kırım Hanlığı Şer’iyye Sicilleri’nde Yer Alan Avarız ve Para Vakıfları Üzerine On the Avarız and Cash Vaqfs Recorded in the Court Registry of Crimean Khanate Nuri KAVAK.....	1/273
Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları The Çifteler Hara-yı Humayun as a State Enterprise in the Process of Otoman Transformation and Its Contribution to the Turkish Horsebreeding Osman KÖKSAL.....	2/333
Diğer	
İstatistiksel Yazılım Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Birlikte Kullanımı Combine Usage of Analytic Hierarchy Process and 0-1 Goal Programming Methods in Selecting Statistical Software Nuray GİRGİNER, Zeliha KAYGISIZ.....	1/211
Kübizm’de Yüzeyin Çizgisel Düzenlemesi The Lines Arrangement of the Surface in Cubizm. Cenk SEZER.....	1/289
Nasreddin Hoca Fıkralarında Kültürel Unsurlar Cultural Components in Nasreddin Hodja's Funny Stories and Anecdotes İsmet ŞANLI.....	1/261